

UDK 355.48(497.5-Podzvizd)"1845"
929 Jelačić, Josip, ban
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 15. 12. 2010
Prihvaćeno: 15. 4. 2011.

Represalije protiv Podzvizda 1845. godine. Fenomen četovanja i maloga rata u kasnim krajiškim društvima na hrvatsko-bosanskoj granici

Kristina Milković
Zavod za hrvatsku povijest
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3
10000 Zagreb
Hrvatska
e-mail: kristina.milkovic@zg.t-com.hr

Sukob hrvatskih i bosanskih krajišnika kod Podzvizda 9. srpnja 1845. godine bio je jedan od posljednjih sukoba na hrvatsko-bosanskoj granici prije austro-ugarske okupacije Bosne i Hercegovine. Dosad je u historiografiji bio obrađivan uglavnom kao segment biografije Josipa Jelačića, koji ga je ujedno inicirao kao zapovjednik Prve banske pukovnije. U članku se tome ratnom događaju pristupa primarno kao fenomenu vojne povijesti.

Ključne riječi: vojna povijest, mali rat, četovanje, represalije, Vojna krajina, serhat, Josip Jelačić

Uvod

Pogranično ratovanje spada u najpostojanija i najupečatljivija obilježja habsburško-osmanskoga krajišta tijekom čitava njegova postojanja od 15. do 19. stoljeća. Represalije protiv Podzvizda od 9. srpnja 1845. godine u historiografiji su zabilježene kao posljednji veći sukob na hrvatsko-bosanskoj granici (prije okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine)¹ te kao ratni okršaj u kojemu je s hrvatske strane zapovijedao Josip Jelačić, kasnije hrvatski ban (1848. - 1859.), a tada pukovnik i zapovjednik Prve banske pukovnije.

¹ Do posljednjega okršaja manjih razmjera između hrvatskih i bosanskih krajišnika došlo je na raštelu Prosićeni Kamen 3. veljače 1846. godine.

U historiografiji se uobičajilo sve sukobe na habsburško-osmanskoj granici definirati pojmovima četovanje ili mali rat koji se kod velike većine autora javljaju kao sinonimi. Postavlja se pitanje kako – na tragu takvoga shvaćanja – okarakterizirati sukob kod Podzvizda kojemu se ovdje pristupa kao studiji slučaja (*case study*). Dva su pitanja koja se pritom nameću kao središnja: je li i u kojoj je mjeri opravdano pogranične sukobe tijekom triju stoljeća povijesti habsburško-osmanskoga krajišta smatrati identičnim fenomenom te što se uopće podrazumijeva pod pojmovima četovanje i mali rat.

Četovanje je bilo poseban način ratovanja i privređivanja podrijetlo kojega je u balkanskim i anatolskim stočarskim zajednicama. Osmanlije su ga tijekom svojih osvajanja na balkansko-podunavskome prostoru u 15. i 16. stoljeću prvi počeli sustavno koristiti kao oblik pograničnoga ratovanja (odredi akinđija i martologa) da bi potom bilo preuzeto i na habsburškoj i mletačkoj strani.² Na području habsburško-osmanskoga i mletačko-osmanskoga krajišta četovanje doživljava vrhunac u 16. i 17. stoljeću, koja su ujedno i istraživački najbolje “pokrivena“, što nije slučaj s 18. stoljećem pa je za to razdoblje bilo što dalekosežnije teško zaključiti. Poznato je da je u habsburškoj Krajini ovo bilo doba najintenzivnijih reformi osnovni cilj kojih je bio pretvoriti krajišnika od iregularnoga u regularnoga vojnika, što nije moglo ostati bez posljedica na četovanje kao način ratovanja isključivo iregularnih postrojbi. Nakon 1815. godine promijenio se opći kontekst habsburško-osmanskih odnosa i – barem kada je riječ o habsburškoj strani – nestalo je pravno-političkih i socioekonomskih preduvjeta za četovanje. Pojam ‘mali rat’ u literaturi je definiran kao poseban oblik uporabe lakih postrojbi koji se prvi puta javlja u Tridesetogodišnjemu ratu (1618. - 1648.), a punu afirmaciju doživljava na srednjoeuropskim bojištima 18. stoljeća.³ Navedene definicije, dakle, ukazuju da je na prvi pogled riječ o različitim fenomenima.

Jelačićev napad na Podzvizd u literaturi se najčešće označava kao *represalije*, čime se primarno upućuje na pravnu pozadinu sukoba. Pojam se uglavnom javlja u pluralnome obliku (prema *repressum* od lat. *reprimere* = potiskivati, suzbijati). Represalije u širem značenju podrazumijevaju legitimnu odmazdu, tj. oblik samopomoći na koji su imale pravo države, vladari, gradovi, općine ili pojedinci radi nadoknade štete počinitelji koje se nalaze izvan granica države.⁴ U užemu

² Marko Šarić, “Vlasi na Tromeđi: suživot u sukobima u graničnim društvima i kulturama Morlakije (16. - 17. stoljeće)”, doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2010., 77, 264.

³ “Mali rat”, *Vojna enciklopedija* (dalje: *VE*), sv. 5., Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1973., 244, 245.

⁴ Institucija represalija bila je poznata u antici i srednjemu vijeku, a već je i tada izazivala etičke dvojbe. Vladimir Mažuranić definira ju kao: “(...) dopuštenje, što ga državna vlast daje svojemu državljaninu, kojega je tuđinac oštetio, da se naplati samosegom iz imovine budi kojega sudržavljanina oštetiočeva, krivčeva ili dužnikova”. Ta je institucija implicirala kolektivnu pravnu odgovornost (“Sve se osniva na nekom primitivnom ponimanju suodgovornosti braće i roda (...).”). Vladimir Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, Sv. II., Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1908 - 1922. (pretisak Zagreb: Informator, 1975.), 1242, 1243.

značenju represalije predstavljaju instituciju običajnoga ili kodificiranoga međunarodnog prava koja je podrazumijevala protupravne ili prisilne mjere koje jedna država poduzima protiv druge u mirnodopskim i ratnim uvjetima u slučaju kršenja međunarodnih prava i načela napose ratnoga prava. Jednostavno rečeno, to je bila legalizirana i formalizirana odmazda objekt koje je mogla biti imovina ili osobe.⁵

Interes koji su represalije protiv Podzvizda izazvale kod suvremenika bio je nerazmjerno veći od njihova stvarnog značenja, djelomice zato jer su bile jedini oružani sukob toga vremena, a djelomice i po posljedicama koje su izazvale na relaciji Zagreb (sjedište Ujedinjene bansko-karlovačko-varaždinske Generalkomande) – Travnik (sjedište bosanskoga valije) odnosno na najvišoj međudržavnoj razini na relaciji Beč – Carigrad. Naprotiv, u vojnokrajiškoj “historiografiji” 19. stoljeća taj povijesni događaj i Jelačić kao njegov protagonist doživjeli su svojevrsan *damnatio memoriae*. Jelačićevu akciju kod Podzvizda ne spominje ni autor sveobuhvatne *Specialgeschichte* Vojne krajine Franz Vaniček,⁶ a ni pisac povijesti Ogulinske pukovnije upravni kapetan Paul Kussan, koji je to svakako trebao učiniti jer je pukovnija u sastavu Karlovačke brigade bila mobilizirana na kordon nakon završetka represalija.⁷ Kada je riječ o “habsburškoj perspektivi”, iznimku, dakako, predstavlja podmaršal Josip Neustädter, koji je događaje kod Podzvizda opisao u slobodnijoj memoarskoj formi uglavnom kao Jelačićev neuspjeh.⁸

Unatoč vrlo dobroj dokumentiranosti u historiografiji, s izuzetkom rada bosanskoga povjesničara Galiba Šljive, sukob kod Podzvizda još uvijek u velikoj mjeri predstavlja nepoznanicu čak i na faktografskoj razini. Pozornost povjesničara nisu toliko privlačile okolnosti sukoba koliko Jelačić kao njegov protagonist i “pokretač” povijesnoga događaja. Treba istaknuti tri autora s kraja 19.

⁵ Prije izvođenja represalija postavljan je izričit zahtjev za prestankom povreda ratnoga prava odnosno za kažnjavanjem krivaca u predviđenome roku za već izvedene povrede. Prilikom njihova izvođenja valjalo je poštivati načelo razmjernosti, tj. da odmazda kvalitativno i kvantitativno odgovara počinjenoj nepravdi. Njihovu vrstu, opseg i trajanje određivao je nadležni zapovjednik koji je trebao, u pravilu, biti višega ranga. Izvođene su protiv osoba i imovine s geografskoga područja s kojega je potjecao krivac. Načelo kolektivne odgovornosti koje je podrazumijevala ta odredba ujedno je jedno od pravno i etički najspornijih mjesta. S druge strane, iako su primjenjivane kako bi se spriječila daljnja povreda ratnoga prava, represalije su i same to bile. Primjenjivane su i u Prvome i Drugome svjetskom ratu, a u 20. stoljeću intenzivnije je preispitivana dvojbena etičnost te institucije te su je kritičari počeli nazivati “nepravdom u službi prava”. “Represalije”, *VE*, sv. 8., Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1966, 261, 262; “Represalije”, *Opća enciklopedija*, sv. 5, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1969., 444, 445; Ante Romac, *Rječnik latinskih pravnih izraza. Vademecum iuridicium*, Zagreb: Informator, 1992. (drugo dopunjeno i prerađeno izdanje), 506.

⁶ Franz Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgrenze, aus Originalquellen geschöpft*, Sv. 4., Wien: Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1875., 174 - 177. Vaniček piše o sukobima na kordonu 1815. - 1848. godine u posebnome poglavlju.

⁷ Paul Kussan, *Kratka povijest Treće ogulinske narodne graničarske pješadijske regimente*, Zagreb: Srpsko kulturno društvo Prosvjeta, 2010.

⁸ Josip Neustädter, *Ban Jelačić i događaji u Hrvatskoj od godine 1848.*, Sv. 1., Zagreb: Školska knjiga, 1994., 170, 171.

i početka 20. stoljeća koji su tematizirali bitku kod Podzvizda. Prvi je Radoslav Lopašić, koji se na nju osvrnuo u djelu o povijesti Bihaća i Bihačke krajine, no nije zauzeo decidan stav oko Jelačićeve pobjede odnosno poraza.⁹ Arhivist i povjesničar Ivan Bojničić objavio je nešto kasnije dva Jelačićeva pisma austrijskome povjesničaru i starinaru Josipu Scheigeru iz 1845. i 1846. godine. Riječ je o Jelačićevoj vlastitoj interpretaciji događaja koja je bila namijenjena javnosti.¹⁰ Ista je pisma gotovo u potpunosti preuzeo i citirao Hartley u Jelačićevoj biografiji objavljenj u Londonu 1912. godine u kojoj je jedno poglavlje posvetio Bitki kod Podzvizda. Nakon kratkoga uvodnog komentara Hartley je jednostavno pustio "izvorima da govore".¹¹ Nakon njega autori su se sukobu kod Podzvizda vratili tek u drugoj polovici 20. stoljeća. Neke njegove aspekte analizirao je Gunther Erich Rothenberg u okviru sinteze vojnokrajške povijesti. Premda je dio podataka koje je iznio netočan ili barem dvojben, ispravno je ukazao na pretežno negativnu ocjenu Jelačićeve taktike u vojnim krugovima Dvorskoga ratnog vijeća.¹² Drago Roksandić je, baveći se također krajiškom poviješću, upozorio na veze između Jelačića i iliraca i na, dosad još uvijek nedovoljno istražen, eventualan utjecaj koji je u njegovoj motivaciji za napad na područje pod osmanskom vlašću mogla imati ideologija ilirskoga pokreta i njezina lokalna artikulacija u okvirima takozvanoga glinskog ilirskog kruga.¹³ Jedini povjesničar dosad koji je bitku kod Podzvizda stavio u istraživačko središte jest Galib Šljivo. Njegov rad, utemeljen na građi bečkoga Ratnog arhiva, orijentiran je ponajviše prema vojno-diplomatskim posljedicama sukoba, što je pristup koji se, s obzirom na sa-

⁹ Radoslav Lopašić, *Bihać i Bihačka krajina. Mjestopisne i poviestne crtice*, Zagreb: Matica Hrvatska, 1890. (pretisak Bihać: Dretarova informativna agencija – "Ivan Goran Kovačić", 1991.), 280.

¹⁰ Ivan Bojničić, "Dva Jelačićeva pisma o okršajima na hrvatsko-turskoj granici. Prilog životopisu Jelačića", *Vjesnik Zemaljskoga arhiva* 13., 1911., 193 - 201. Dva Scheigerova pisma Jelačiću nalaze se u Jelačićevoj osobnoj ostavštini u: Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (dalje: AHAZU), *Ostavština bana Jelačića* (dalje: BJ), I/Q, 14 (7) i I/Q, 14 (8), no pisma koja je objavio Bojničić u spomenutom članku nisam mogla pronaći.

¹¹ M. Hartley, *The man who saved Austria. The Life and Times of Baron Jelačić*, London: Mills & Boon, 1912., 96 - 109. Sukobu kod Podzvizda Hartley je posveto čitavo poglavlje i – preuzevši doslovno podatke iz izvora – bio je uvjeren u Jelačićev uspjeh kao i u zlonamjernost dijela vojne hijerarhije i javnosti.

¹² Rothenberg nije posve pouzdan kada je riječ o sukobu kod Podzvizda. Tako, primjerice, za Jelačića navodi da je bio kapetan u Drugoj banskoj umjesto u Ogulinskoj pukovniji, a kasnije ga, također pogrešno, naziva pukovnikom iste umjesto Prve banske pukovnije. Također, podmaršalu von Dahleu - kao izravnu posljedicu negativnim iskustva s Jelačićevim represalijama protiv Podzvizda - pripisuje naredbu o ograničavanju ovlasti pukovnijskih zapovjednika u pogledu izvođenja odmazdi na bosanskom teritoriju. Tu konstataciju svakako bi trebalo prihvatiti s oprezom jer je riječ o pitanju koje se nalazilo u nadležnosti Dvorskoga ratnog vijeća kao najviše vojne instancije. Gunther Erich Rothenberg, *Die Österreichische Militärgrenze in Kroatien 1522 bis 1881.*, Wien - München: Verlag Herold, 1970., 177, 178.

¹³ Drago Roksandić, *Etnos, konfesija, tolerancija*, Zagreb: Srpsko kulturno društvo Prosvjeta, 2004., 289. Isti tekst objavljen je i u: Drago Roksandić, "Između imaginacije i realnosti. Prva banska regimeta u prvoj polovini 19. stoljeća" u: *Glina. Glinski kraj kroz stoljeća*, Glina: Skupština općine Glina, 1988., 45 - 57.

držaj arhivalija, nameće kao primaran.¹⁴ Ista je građa, koliko se prema dosadašnjemu uvidu može reći, pohranjena i u osobnoj ostavštini Josipa Jelačića u arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti te u Hrvatskome državnom arhivu u posebnome fondu.¹⁵ Građa je opsežna ali jednostrana jer je u najvećoj mjeri riječ o komunikaciji između različitih razina habsburške vojne hijerarhije, a dijelom o pregovorima s bosanskom stranom, no unatoč tomu omogućava da se taj povijesni događaj osvijetli s različitih aspekata.

Kasna krajiška društva na hrvatsko-bosanskoj granici u prvoj polovici 19. stoljeća

Problem periodizacije povijesti Hrvatsko-slavonske vojne krajine vrlo je slojevit. Razdoblje oko 1754. do 1881. godine austrijski povjesničar Karl Kaser obuhvatio je sintagmom “povojačeno društvo.” Kaser je pritom polazio od shvaćanja da je na temelju reformi iz sredine 18. stoljeća od “ranih krajiških društava” 16. i 17. stoljeća stvoreno jedinstveno krajiško društvo slobodnih seljaka i vojnika uvjetovano pretvaranjem krajišnika iz iregularnoga u regularnoga vojnika, uvođenjem sustava pukovnija i satnija umjesto dotadašnjih vojvodstava i kapetanija te nestankom tradicionalnih autonomija.¹⁶ Dijelom istoga procesa može se smatrati organizacija carinskoga i sanitarnoga kordona, koji su na nov način definirali funkciju habsburško-osmanske granice.

Hrvatsko-slavonska vojna krajina u 19. stoljeću uistinu je u mnogočemu održala kontinuitet s 18. stoljećem kao, primjerice, na području vojne organizacije, uprave, sudstva i zemljišnoga prava. No, godina 1800. predstavljala je i cezuru u vojno-krajiškoj povijesti. U 18. stoljeću, a osobito u njegovoj drugoj polovici, vjerovalo se u mogućnosti ostvarenja napretka u Krajini, shvaćenoga u duhu kameralističke doktrine i prakse. U tome smislu treba shvatiti dvorsku politiku obnavljanja ili stvaranja gradskih središta – vojnih komuniteta i podrške neagrarnim djelatno-

¹⁴ O Jelačićevu napadu na Podzvizd opširno: Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću u spisima stranih izvještača*, Tešanj: Planjax, 2008., 665 - 701. Isti rad prvi je put objavljen: Galib Šljivo, “Napad austrijske vojske na Podzvizd 9. jula 1845. godine”, *Istorijski zbornik I/1* (1980): 65 - 84 i sažeto u sintetskom radu o bosanskoj povijesti druge četvrtine 19. stoljeća: Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1827. - 1849.*, Tešanj: Planjax, 2006. (drugo izdanje), 473 - 477.

¹⁵ Spomenutu građu vezanu uz Bitku kod Podzvizda već sam analizirala u okviru doktorske disertacije koja se ograničava na “formativno” razdoblje Jelačićeva života 1835. - 1848. Kristina Milković, “Josip Jelačić 1830. - 1848. Plemić, časnik i preporoditelj u društvima ‘staroga režima’”, doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2009.

¹⁶ Austrijski povjesničar Karl Kaser u sintezi hrvatsko-slavonske vojnokrajiške povijesti, težište koje je na društvenim i gospodarskim aspektima, razdoblje od 1545. do 1754. godine obuhvatio je sintagmom “rana krajiška društva”, a razdoblje od 1754. do 1881. godine sintagmom “povojačeno društvo.” Razdjelnicom smatra godinu donošenja *Militar Gränitz Rechten*, koja simbolički predstavlja početak novoga društva koje je, prema njemu, nastalo kao posljedica strukturnih promjena 1745. - 1770. godine. Ključnu promjenu, u skladu s osnovnom koncepcijom rada, Kaser vidi u stvaranju preduvjeta za pretvaranje krajišnika u vojnika-seljaka. Karl Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, Sv. 1. i 2., Zagreb: Naprijed, 1997.

stima. Vrhunac takve orijentacije predstavljao je kantonalni sustav osnovna zadaca kojega je bila da uravnoteži vojnu i civilnu komponentu krajiškoga društva. Njegova propast i ukidanje 1800. godine bio je znak da se od ostvarenja napretka zapravo odustalo. Znak toga odustajanja, između ostaloga, jest i kriza krajiškoga sustava koja se početkom 19. stoljeća manifestirala kao pitanje opstanka Krajine. Početkom 19. stoljeća bilo je posve jasno da je zamišljeni napredak neuskladiv s društvom vojnika-seljaka iako su financijski razlozi prevagnuli u odluci o održanju krajiške institucije. Naime, krajišnik je bio za državu nekoliko puta jeftiniji od linijskoga vojnika. U 19. stoljeću dolazi do određene socioekonomske atrofije sustava pa bismo mogli govoriti o kasnome krajiškom društvu nakon 1800. godine.¹⁷

S bosanske strane granice u 18. i 19. stoljeću očitovale su se posve suprotne tendencije. Bosanska krajina, tj. serhat, uz zapadnu i sjevernu granicu Bosanskoga ejaleta - za razliku od Hrvatsko-slavonske vojne krajine - nikada se nije izdvojila u zaseban sustav, ali se već u 16. stoljeću uspjela nametnuti kao prostor s posebnom funkcijom.¹⁸ Temeljila se na ustroju kapetanija na čelu s kapetanima kao zapovjednicima plaćene stajace vojske (alufedije).¹⁹ Svijest o vlastitoj posebnosti i značenju za obranu granica Carstva bosanski prvaci na tome prostoru izgradili su napose tijekom habsburško-osmanskih ratova u 18. stoljeću. S vremenom su uspjeli steći gotovo autonoman položaj u odnosu na bosanskoga valiju u Travniku, kojemu su formalno bili podređeni kao predstavniku centralne uprave. Kada je početkom 19. stoljeća Selim III. (1789. - 1807.), a nakon njega mnogo odlučnije i Mahmut II. (1808. - 1839.) počeo provoditi reforme cilj kojih je bio centralizacija Carstva te vojna i porezna reforma, koje su trebale osigurati njegovu "modernizaciju" i vojno-političko osnaženje, bosanski su kapetani pružili snažan otpor.²⁰ Naime, reformska zamisao isključivala je mogućnost da i dalje upravljaju kapetanijama praktično kao nezavisni gospodari. Porezna reforma predviđala je oporezivanje svih slojeva društva, a vojna uvođenje regularne vojske, tj. nizama. Njihovim provođenjem bila bi znatno smanjena ekonomska i vojna moć kapetana i drugih bosanskih prvaka. Vrhunac otpora predstavljala je buna Huseinbega Gradaševića (1831. - 1832.), koji je oko sebe uspio okupiti većinu kapetana. Nezadovoljstvo koje je vladalo u Bosni nije bilo uvjetovano samo promjenama izazvanim reformama nego i strahom od gubitka teritorija. Još je uvijek bilo živo sjećanje na teritorije koji su Svištovskim mirom bili ustupljeni Habsburškoj Monarhiji kada je 1829. godine Jedrenskim mirom došlo do ustupanja još jednoga

¹⁷ Izraz takvih tendencija jest i "Osnovni krajiški zakon" iz 1807. godine.

¹⁸ Željko Holjevac - Nenad Moačanin, *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva u ranome novom vijeku*, Zagreb: Leykam International, 2007., 152.

¹⁹ Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1813. - 1826.*, Banjaluka: Institut za istoriju u Banjaluci, 1988. (drugo izdanje), 21.

²⁰ Josef Matuz, *Osmansko Carstvo*, Zagreb: Školska knjiga, 1992., 130 - 143.

dijela teritorija Bosanskoga ejaleta Srbiji (šest podrinjskih nahija).²¹ Formalno ukidanje nasljednih kapetanija 1835. godine samo je djelomično promijenilo odnose moći, a Tanzimat nije uspio zaživjeti u Bosni sve do sredine 19. stoljeća.²²

Kasno krajiško društvo s bosanske strane granice jest društvo do kojega nije dopirala centralna vlast valije. Organizacija serhata u 19. stoljeću s kapetanijama, nasljeđivanjem službi, većom ili manjom autonomijom kapetana s obzirom na centralnu državnu vlast te iregularnom plaćenom i neplaćenom vojskom za Hrvatsko-slavonsku vojnu krajinu bila je dio prošlosti. Ako na hrvatsko-bosansko pograničje gledamo kao na cjelinu, u smislu transgranične regije, možemo, dakle, govoriti o "istovremenosti neistovremenoga", tj. dvije strane granice nisu živjele – kako bi rekao Ernst Bloch – u istome Sada.

Hrvatsko-bosanska granična linija bila je konačno definirana Svištovskim mirom (1791.) odnosno takozvanom Dubičkom konvencijom (1795.) prema kojima su Habsburškoj Monarhiji pripali: Srb, Doljani, Donji Lapac, Zavalje, Petrovo Selo, Drežnik i Cetin.²³ No, pitanja granice – neovisno o službenoj habsburško-osmanskoj politici – i hrvatska i bosanska strana smatrale su i dalje otvorenima. Upravo zato oružani prepadi na područje Hrvatsko-slavonske vojne krajine nisu bili isključivo ekonomski motivirani nego su predstavljali vid političkoga otpora i izraz nezadovoljstva državnim politikom.²⁴ Osobito je nemirno bilo izbjegličko stanovništvo koje se nakon sklapanja spomenutog mira moralo povući s područja koja su pripala Monarhiji i koje je vrlo često uzrokovalo incidente na kordonu.²⁵ Njihovo se nezadovoljstvo najjasnije očitovalo u pokušajima ponovnoga zauzimanja Cetina 1809., 1813. i 1834. godine.²⁶ Kada je riječ o teritoriju, najveće gubitnice bile su Ostrožačka i Ostrovička kapetanija, koje su u 19. stoljeću predstavljale najnemirniji dio serhata.

Od Bečkoga kongresa 1815. godine habsburški je dvor odustao od "strategije dubokih prodora" koja je tijekom 18. stoljeća obilježavala njegovu politiku prema

²¹ Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1827. - 1849.*, 143.

²² Pojmom Tanzimat podrazumijeva se novi poredak ("Tanzimat-ı Hayriye", tj. "Spasonosni novi poredak"), tj. ukupnost reformi kojima se Osmansko Carstvo trebalo "približiti" europskim zemljama. Središnja ličnost toga široko zasnovanoga reformskog posla bio je ministar vanjskih poslova sultana Mahmuta II. Mustafa Reşit-paša ("otac Tanzimata"), koji je nakon upravne karijere niz godina proveo kao poslanik u Parizu i Londonu. Reformski je posao okončan za vladavine sljedećega sultana Abdülmecita I. (1839. - 1861.). "Časnim carskim pismom" (tzv. *Hatt-i şerif od Gülhane*) od 3. studenoga 1839. godine proglašeni su: sigurnost života, časti i privatne imovine; uvođenje pravednoga i javnoga sudovanja; jednakost pripadnika svih vjerskih zajednica (čime su nemuslimani na području Carstva trebali postati jednakopravni građani); pravednija raspodjela poreznih opterećenja; drukčiji način novačenja i organizacije vojske. Matuz, *Osmansko Carstvo*, 138, 139.

²³ Drago Roksandić, *Vojna Hrvatska: La Croatiae Militaire*, Sv. II., Zagreb: Školska knjiga, 1988., 7.

²⁴ Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1813. - 1826.*, 72.

²⁵ Lopašić, *Bihać i Bihaćka krajina*, 129.

²⁶ Isto, 130.

Balkanu²⁷ i u odnosu prema Osmanskome Carstvu prihvatio načelo održavanja *statusa quo*. Za Visoku portu habsburški teritorij u 19. stoljeću također više nije predstavljao područje osvajanja. Od toga su vremena oba carstva u okviru “pri-jateljskih” i “dobrosusjedskih” odnosa nastojala nametnuti nov način kontrole i funkcioniranja granice. Hasburškoj je Monarhiji to mnogo više uspijevalo jer je - zahvaljujući reformama iz 18. stoljeća - državna vlast gotovo u potpunosti prožimala i društvo i prostor. Naprotiv, na području zapadne i sjeverne Bosne vlast valije jedva se osjećala i on nije mogao utjecati na sprečavanje pograničnih incidenata koji su se odvijali uglavnom pod pokroviteljstvom bosanskokrajških kapetana i drugih prvaka. Najozloglašeniji je bio Hasanaga Beširević Pečki, podanik ostrožačkoga kapetana, koji je bio uklonjen s granice tek 1832. godine nakon gušenja Gradašćevičeve pobune.²⁸ Unutrašnji odnosi u Bosanskome ejaletu zrcalili su se, dakle, i na hrvatsko-bosanskoj granici.

Iako su formalni uvjeti za izvođenje represalija postojali od početka 19. stoljeća, pogranični incidenti nastojali su se rješavati diplomatskim putem preko posebnih povjerenstava sve do sredine tridesetih godina.²⁹ Tek je tada u habsburškim vojnim i diplomatskim krugovima počelo prevladavati uvjerenje da sukobe na hrvatsko-bosanskoj granici nije moguće riješiti na drugačiji način nego vojno s opravdanjem da su “Bosanci (...) narod koji se može zauzdati i obuzdati u nasilju samo silom”.³⁰ Nakon toga su uslijedile odmazde većih razmjera poput odmazde generalbojnika Rukavine protiv Tršca i Velike Kladuše 1835. godine. Znatan sukob prve polovice 19. stoljeća represalija je protiv Izačića godine 1836. koju je osobno predvodio general Waldstätten.³¹ Nakon Waldstättenovih represalija protiv Izačića nije bilo znatnijih izgreda na granici do 1843. godine.³²

Percepcija stanovništva Bosne kao divljega i grabežljivoga naroda koji pokreće vjerski fanatizam, a koja je prevladavala u habsburškim vojnim i diplomatskim krugovima, dijelom je preuzeta u historiografiji 19. i 20. stoljeća. Tako je Radoslav Lopašić sukobe na kordonu u 19. stoljeću - osim “opravdanim osjećajima” stanovništva koje je nakon sklapanja Svištovskoga mira moralo napustiti svoj zavičaj - obrazlagao dijelom psihološkim (“divlja i goropadna ćud”), a dijelom vjerskim uzrocima (“ogorčeni u dugotrajnom ratu i vjerom fanatizovani mržahu svoga krštenoga brata”).³³

²⁷ Nikša Stančić, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb: Barbat, 2002., 74.

²⁸ Bio je postavljen za sultanova seraskera u Aziji. Situacija je bila tim kompliciranija jer ga je travnička čaršija - stavove koje ni valija nije mogao ignorirati - smatrala “junakom i zaštitnikom islamske granice”. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1813. - 1826.*, 170; Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1827. - 1849.*, 212, 213.

²⁹ Isto, 296.

³⁰ Tako je o Bosancima Metternichu pisao tadašnji austrijski internuncij u Carigradu. Isto, 71.

³¹ Na austrijskoj strani bilo je 140 poginulih i teško ranjenih, a gubitak na bosanskoj strani bio je procijenjen na petsto ljudi. Lopašić, *Bihać i Bihaćka krajina*, 130.

³² Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1827. - 1849.*, 447.

³³ Lopašić, *Bihać i Bihaćka krajina*, 129; Rothenberg piše o konstantnome “malom ratu” na hrvatsko-

Tridesetih i četrdesetih godina u intelektualnim krugovima Banske Hrvatske jasno je iskazivan politički motiviran interes za Bosnu.³⁴ Autori koji su dolazili iz hrvatskih zemalja na Bosnu su gledali kao na dio hrvatskoga povijesnog teritorija. Mažuranić je tako istaknuo da je “malne ove kraljevine naše Hrvatske još malo ne tretji dio (vas prostor izmed Une i Vrbasa)” pod Turčinom.³⁵ Isti je motiv prisutan i kod Kukuljevića: “(...) već odavna biaše tajna moja želja zaviriti u susiednu Bosnu, otkuda su došli pradiedovi moji i toliko inih porodica h érvatskih; gdje se govori isti jezik kao i u nas”.³⁶ No, ti su autori ujedno integrirali zapadnoeuropski obrazac koji je u percepciju Bosne uključivao predodžbe o prljavštini, zaostalosti, zapuštenosti i praznovjerju bosanskoga stanovništva, a hrvatsko-bosansku granicu predočavali su kao granicu Zapada i Istoka, civilizacije i barbarstva, slobode i tiranije, tj. kao granicu s nepoznatim svijetom.³⁷ Ogladni primjer takvoga pristupa u hrvatskome društvu 19. stoljeća upravo je putopis Matije Mažuranića, koji je unatoč svojoj, subjektivno i objektivno uvjetovanoj, ograničenoj informativnosti uživao velik ugled među suvremenicima, ali i u 20. stoljeću kao pouzdan izvor obavijesti o Bosni 19. stoljeća.³⁸ Slovenski antropolog Božidar Jezernik utvrdio je da ovdje nije toliko riječ o faktičnome nepoznavanju nego o nerazumijevanju i distanciranju (“geografska bliskost” nasuprot “pojmovne udaljenosti”).³⁹ Ta se Jezernikova konstatacija pokazuje opravdanom upravo kada je riječ o autorima koji su dolazili iz susjednih hrvatskih prostora. Bosna ne samo da nije bila “nepoznata zemlja”, kako se to redovito ponavljalo, nego je komunikacija s njom bila vrlo intenzivna, osobito u nekim društvenim krugovima kao što su pripadnici vojno-činovničke hijerarhije (Diplomatska i špijunska služba bile su vrlo razgranate.)⁴⁰ i trgovci koji su, osim na pogranične raštele Maljevac, Zavalje i Prosičeni Kamen,⁴¹ često zalazili i duboko u unutrašnjost zemlje.⁴² Ovdje posebno treba izdvojiti pogranično područje koje je imalo vlastitu dinami-

bosanskoj granici i o “freie, krieglerische und fanatische moslemische Bauernschaft Nordbosniens” cilj kojega nije bilo osvajanje nego pljačka na prostoru habsburške Krajine. Rothenberg, *Die Österreichische Militärgrenze*, 176.

³⁴ Stančić, *Hrvatska nacija i nacionalizam*, 173.

³⁵ Matija Mažuranić, *Pogled u Bosnu ili kratak put u onu krajinu, učinjen 1839 - 40 po jednom domorodcu*, Zagreb, 1842. (pretisak Zagreb: Konzor, 1992.), *Predgovor*.

³⁶ Ivan Kukuljević Sakcinski, *Putovanje po Bosni*, Zagreb, 1858. (pretisak Zagreb: Fortuna, 2007.), 5 - 6.

³⁷ Granica prema Osmanskome Carstvu u očima zapadnjaka bila je apsolutna. Božidar Jezernik, *Divlja Evropa. Balkan u očima putnika sa zapada*, Beograd: Biblioteka XX vek – Knjižara Krug, 2007., 26.

³⁸ Više o Mažuranićevu putopisu s toga aspekta vidjeti u: Tatjana Paić Vukić – Ekrem Čaušević, “Pogled u Bosnu’ Matije Mažuranića kao povijesni izvor”, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 56 (2007): 177 - 191.

³⁹ Jezernik, *Divlja Evropa*, 9.

⁴⁰ Habsburški časnici i bosanskokrajiški kapetani razvili su također tijekom vremena određeni nepisani kodeks ponašanja i na granici. Roksandić, *Vojna Hrvatska*, sv. II., 31.

⁴¹ Lopašić, *Bihać i Bihačka krajina*, 22.

⁴² Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1813. - 1826.*, 31.

ku jer je, neovisno o političkim granicama, komunikacija stanovništva uz granicu bila neposredna i svakodnevna. Kada je riječ o podanicima u socioekonomskome smislu, dvije strane granice i nisu se toliko razlikovale – to su bila seljačka društva na rubu siromaštva i latentne prijetnje gladi. Koliko se prema dosadašnjim rezultatima istraživanja može zaključiti, habsburška vojna hijerarhija nikada nije uspjela u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini ostvariti kameralistički ideal blagostanja osobito na prirodno oskudnijemu prostoru nekadašnje Banske i Karlovačke krajine, a na pograničnome području Bosne teret političke i gospodarske krize Osmanskoga Carstva u 19. stoljeću podjednako je osjećalo kršćansko i muslimansko stanovništvo.

Četovanje ili/i mali rat

Kada je općenito riječ o pograničnim sukobima na habsburško-osmanskoj granici, kako je već naglašeno u uvodnome dijelu, mogu se prepoznati dva, istraživački još uvijek otvorena, pitanja. Kao središnje nameće se pitanje jesu li pojmovi četovanje i mali rat, kojima se označava pogranično ratovanje, sinonimi. Drugo je pak pitanje je li ovdje riječ o jedinstvenome fenomenu, tj. treba li pogranične sukobe u 19. stoljeću, uključujući i represalije kao jedan od oblika, shvaćati kao nastavak sukoba na habsburško-osmanskoj granici u 16. i 17. odnosno u 18. stoljeću.

Četovanje kao način ratovanja i privređivanja izvire iz tradicije anatolskih i balkanskih stočarskih zajednica. Četa kao neregularna vojna jedinica obično se sastojala od deset do trideset ljudi, a skupljala se prigodice. Četovalo se radi stjecanja plijena, uglavnom stoke, a nerijetko i zbog drugih motiva kao što su osveta ili čast. U tradicionalnom obliku četovanje je u 19. stoljeću još postojalo na području crnogorskih i brdskih plemena. Kao oblik pograničnoga ratovanja prvo ga je sustavno uvelo Osmansko Carstvo, a potom prihvatile Habsburška Monarhija i Mletačka Republika. U 16. stoljeću osmanski provincijski zapovjednici za četovanje su koristili i vlaško stanovništvo. Od prve polovice 17. stoljeća više nije bilo pljačkaških pohoda koji su dolazili iz dubine osmanskoga područja niti onih koji su dopirali u dubinu habsburškoga teritorija pa je četovanje doslovno bilo pogranično ratovanje.⁴³ “Obrazac prepada i protuprepada”, kakav se ustalio na habsburško-osmanskome pograničju u 16. i 17. stoljeću, Habsburgovci su u 17. i 18. stoljeću prenijeli na područje Srednje Europe kao mali rat.

Mali rat (eng. *guerilla warfare, small war*; fr. *petite guerre*; njem. *Kleinkrieg, kleiner Krieg*; rus. *малая война*) prema definiciji *Vojne enciklopedije* borbena je djelovanje koje “izvode jedinice operativne armije” ili posebne formacije “u pozadini protivnikova rasporeda”, na sporednim pravcima ili pravcima komunikacija.

⁴³ Nenad Močanin, *Turska Hrvatska. Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva do 1791. Preispitivanja*, Zagreb: Matica hrvatska, 1999., 63.

Može se također definirati kao specifično operativno-taktičko djelovanje, tj. kao poseban oblik uporabe manjih vojnih formacija.⁴⁴

Definicija maloga rata proizašla je iz djela većinom francuskih i pruskih vojnih teoretičara 18. i 19. stoljeća.⁴⁵ Pod malim ratom podrazumijevali su posebnu taktiku,⁴⁶ tj. uporabu neregularnih lakih postrojbi pješništva ili konjice za posebne vojne zadatke kao što su izviđanje, osiguravanje glavnine vojske ili prikriivanje njezina položaja, onemogućavanje opskrbe ili komunikacije neprijatelja te postupno iscrpljivanje neprijatelja iznenadnim i brojnim napadima.⁴⁷ Mali rat uvijek je bio shvaćan kao dio šire perspektive, tj. kao specifično borbeno djelovanje lakih postrojbi koje imaju svoju funkciju i opravdanje samo unutar ratnoga sukoba većih razmjera – unutar velikoga rata (njem. *Grosskrieg*).

Autori vojno-teorijskih djela 18. i 19. stoljeća, koji su se, između ostaloga, bavili i problematikom maloga rata, francuskoga su i pruskoga podrijetla zbog čega njihove definicije maloga rata uzimaju u obzir srednjoeuropski kontekst neovisno o habsburško-osmanskome pograničju kao ishodištu takvoga načina ratovanja baziranoga na specifičnoj uporabi neregularnih postrojbi.⁴⁸ U tome je smislu pojam maloga rata s obzirom na pojam četovanja, koji je ukorijenjen u tradiciji, doživio određene modifikacije. Četovanje nije uvijek bilo dio velikoga rata; ono je postojalo i u mirnodopskim uvjetima kao jedan od načina funkcioniranja habsburško-osmanske granice, zapravo kao stanje stalnoga rata koji se nije smatrao “pravim” ratom. Bilo je, dakle, neovisno o formalnome statusu rata ili mira, a prema nekim autorima intenziviralo se upravo u mirnodopskim razdobljima. Radoslav Lopašić vrijeme između utvrđivanja habsburško-osmanske granice (1625.) i zaposjedanja četrnaest napuštenih gradova na Hrvatskoj krajini (1637.) naziva dobom “najljućeg malog rata (tj. četovanja – nap. K. M.) i pustolovstva.”⁴⁹

⁴⁴ “Mali rat”, 244, 245.

⁴⁵ Johannes Kunisch u studiji pod naslovom *Der kleine Krieg. Studien zum Heerwesen des Absolutismus* bavio se fenomenom maloga rata u njegovu “klasičnom dobu” 1740. - 1790., tj. od austrijskoga nasljednog rata do Francuske revolucije. Za istraživanje maloga rata, prema njegovu shvaćanju, na raspolaganju su dvije vrste vrela: djela vojnih teoretičara iz 18. i 19. stoljeća i biografije pojedinih zapovjednika poput Loudona kojega je posebno istraživao, a koji su se istaknuli i izgradili karijeru u lakim postrojbama. Johannes Kunisch, *Der kleine Krieg. Studien zum Heerwesen des Absolutismus*. Wiesbaden: Steiner Verlag GMBH, 1973.

⁴⁶ *Isto*, 14.

⁴⁷ *Isto*, 17 - 19.

⁴⁸ Kunisch je skrenuo pažnju na činjenicu da se u habsburškim vojnim krugovima nije pisalo o malome ratu s teorijskoga stajališta premda su oni bili prvi koji su neregularne lake postrojbe uveli u ratovanje na području Srednje Europe. Čini se da nije postojala potreba za takvom vrstom radova. S teorijskoga su se stajališta malim ratom bavili Francuzi poput de la Croixa (*Traité de la petite guerre, pour les Compagnies franches*) i de Grandmaisona (*La petite guerre*), Prusi poput von Valentinija (*Abhandlung über den kleinen Krieg und über den Gebrauch der leichten Truppen*) i von Nicolajia, a pravu je ocjenu dao tek Clausewitz. *Isto*, 9, 10; “Mali rat”, 244.

⁴⁹ Lopašić, *Bihać i Bihaćka krajina*, 44.

Općeprihvaćeni stav u vojnoj povijesti jest da je mali rat uveden kao “pomoćno sredstvo”, tj. kao odgovor na nedostatke strategije 18. stoljeća. Onodobna vojna teorija bila je usmjerena na precizno uvježbavanje pokreta i manevara linijskih postrojbi, njihovu opskrbu te na opsade tvrđava, a praksa na izbjegavanje odlučujućih bitaka motivirano ograničenim mogućnostima ranonovovjekovnih država i društava da nadoknade gubitke te potrebom za pridržavanjem određene ratne etike.⁵⁰ Mali je rat, dakle, bio uveden iz potrebe da se rat dobije bez odlučujuće bitke. Za takav način ratovanja Habsburgovci su mobilizirali svoje podanike s pograničnoga prostora prema Osmanskome Carstvu jer je krajišnik bio doživljavan kao vojnik koji je “prirodno ovladao taktikom maloga rata.” Uspjesi koje su neregularne lake postrojbe postizale na bojnome polju prisilili su habsburške protivnike da i sami oforme postrojbe sa sličnim zadaćama. U prusku vojsku ušli su kao postrojbe *Jäger*a odnosno kao *chasseurs* u francusku.⁵¹

Premda učinkovit takav način ratovanja bio je neuskladiv s onodobnim strateškim i etičkim shvaćanjima. Prema njima je mali rat bio iracionalan i kaotičan,⁵² a vojnik iregularnih lakih postrojbi bio je antiteza vojniku regularnih linijskih postrojbi. Johannes Kunisch smatra da je to bio glavni razlog zbog kojega se tijekom čitava 18. stoljeća pa i u prvoj polovici 19. lake postrojbe nisu uspjele etablirati kao jednakovrijedan rod vojske.⁵³

Prema Kunischu su neregularne lake postrojbe djelomice bile same odgovorne za svoj negativan *imidž*, a djelomice je on bio posljedica strukturalne manjkavosti vojske 18. stoljeća.⁵⁴ S jedne strane, vojnike se najčešće novačilo među najnižim društvenim slojevima (paradigmatičan je primjer Trenckovih pandura)⁵⁵, a s druge strane ranomoderne države zbog poteškoća s financiranjem pribjegavale uvođenju neregularne vojske kod koje je plijen bio sastavni dio nagrade. Pljačka je općenito bila prihvaćena i kao legitiman način opskrbe, osobito za lake postrojbe koje su zbog naravi svoje službe bile upućene na samoopskrbu. No, u vojnim

⁵⁰ Kunisch, *Der kleine Krieg*, 40. Ekvivalentan primjer iz 20. i 21. stoljeća jest razvijanje nuklearnoga naoružanja osnovna zadaća kojega je odvratiti protivnika od uporabe vojne sile.

⁵¹ Michael Howard, *Rat u europskoj povijesti*, Zagreb: Srednja Europa, 2002., 90.

⁵² Kunisch, *Der kleine Krieg*, 1.

⁵³ Prema Kunischu su, upravo zbog prevladavanja takvoga odnosa prema lakim postrojbama, one poput artiljerije i inženjerije u 18. stoljeću otvarale prostor za socijalnu mobilnost, tj. časnička mjesta u tim rodovima vojske postala su dostupna osobama podrijetlom iz sloja nižih plemića ili građanstva jer su časnički činovi u ostalim rodovima bili tradicionalno rezervirani za pripadnike višega plemićkog sloja. Isto, 1. Ta Kunischeva konstatacija pokazuje se osobito važnom za shvaćanje situacije u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini gdje je, hobsbawmovski rečeno, karijera bila otvorena talentiranim pripadnicima tradicionalnih glavarških obitelji u Krajini ili pripadnicima srednjega (poput Jelačića primjerice) ili nižega hrvatskog plemstva. O promijenjenim društvenim uvjetima nakon “regulacije” u Krajini više vidi u: Kristina Milković, “Položaj časnika prema zakonskoj regulativi za Vojnu krajinu: *Krajiška prava* (1754.) i *Osnovni krajiški zakon* (1807.)”, *Povijesni prilozi* 25 (2006): 161 – 182; Služba u krajiškim postrojbama nije bila cijenjena niti u 19. stoljeću. Rothenberg, *Die Österreichische Militärgrenze*, 179.

⁵⁴ Kunisch, *Der kleine Krieg*, 36.

⁵⁵ Isto, 35.

krugovima na pljačku se istodobno gledalo kao na prezira vrijedno ponašanje te su krajišnici na srednjoeuropskim bojištima nužno morali biti percipirani kao barbari.⁵⁶

Uporaba neregularnih postrojbi na habsburško-osmanskome pograničju, tj. četovanje služilo je slabljenju neprijatelja i teritorijalnome širenju. Ekonomska funkcija četovanja bila je jednako važna kao i vojna te je stoga moguće govoriti o ratnoj privredi ili o ekonomiji pljačke na granici. Na osnovi sadržaja ugovora o naseljavanju na habsburški teritorij - u kojima se precizno utvrđuje podjela plijena stečena pohodima na protivnički teritorij između krajišnika i vojnokrajiških zapovjednika odnosno vladara ili vlastele kao njihova jedina obveza - Vojin Dabić zaključuje da je ekonomsko značenje četovanja za sve segmente društvene strukture u Krajini bilo relativno veliko.⁵⁷ Krajišnici su najčešće pljačkali stoku ili uzimali zarobljenike za koje je potom, prema običajnim obrascima, tražena otkupnina. Dio plijena - najčešće onaj faktična ili simbolička vrijednost kojega je bila najveća, stečena u pohodima na područjima pod osmanskom vlašću - nerijetko je dolazio ne samo do vrha vojne hijerarhije na hrvatskome krajiškom prostoru nego i do nadvojvodske kuće.

Habsburška Monarhija integrirala je, dakle, i vojnu i ekonomsku komponentu četovanja u pograničnim sukobima s Osmanskim Carstvom 16. i 17. stoljeća te se može govoriti o "institucionalizaciji pljačke" kao što je to utvrdila Catherine Wendy Bracewell u studiji o uskočkome fenomenu ili o preklapanju "državnoga legalizma" i "tradicijskoga legitimizma" kao što je zaključio Marko Šarić istražujući vlaška društva na Tromeđi.⁵⁸

Habsburška vojna hijerarhija upravo je u vrijeme kada je krajišnike uspješno koristila u okviru taktike maloga rata odlučila provesti "regulaciju" u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini, tj. "približiti" krajišnike ustroju linijskih postrojbi. Paradoksalno je – prema Kunischu – što najveći dio vojnih teoretičara nije shvaćao da su krajišnici bili prikladni za mali rat upravo kao neregularna vojska.

Kada je riječ o habsburško-osmanskome pograničnom prostoru pojmovi mali rat i četovanje mogu biti rabljeni kao sinonimi kada podrazumijevaju uporabu neregularnih postrojbi u okviru šire ratne strategije. Dakle, na tome specifičnom prostoru svaki je mali rat bio četovanje, ali svako četovanje nije bilo mali rat. Ruski etnograf Pavel Apolonovič Rovinski u djelu "Etnografija Crne Gore" s kra-

⁵⁶ *Isto*, 38. - 40.

⁵⁷ Vojin Dabić, "Prilog proučavanju ratne privrede u Hrvatskoj, Slavonskoj i Banskoj krajini od polovine XVI. do kraja XVII. veka", *Istorijski časopis* 22 (1975): 93.

⁵⁸ Kod žumberačkih uskoka bilo je prihvaćeno načelo da dvije trećine plijena pripadaju vladaru, a jedna trećina vojnicima. Ukoliko je bila riječ o vojnicima koji uopće nisu primali plaću, tada im je pripadao čitav plijen. Catherine Wendy Bracewell, *Senjski uskoci. Piratstvo, razbojništvo i sveti rat na Jadranu u šesnaestom stoljeću*, Zagreb: Barbat, 1997., 40, 44; M. Šarić tezu izvodi iz koncepta kulturnoga nesporeduma antropologa Christiana Giordana. Šarić, "Vlasi na Tromeđi", 17, 18.

ja 19. stoljeća četovanje je definirao kao stalnu pojavu koja “nije zavisila ni od kakvih vanjskih i slučajnih uzroka ili povoda”. Primijetio je da je četovanje bilo moguće dok je Crna Gora imala plemensku organizaciju, a nestalo je u vrijeme kneza Danila kada se oblikovala kao kneževina.⁵⁹ Rovinski je ispravno ukazao na važnost države, tj. na činjenicu da je četovanje moguće ondje gdje je država bila samo rudimentarno prisutna.⁶⁰

Tijekom 18. stoljeća habsburška vojna hijerarhija zauzela je nov stav prema teritoriju uz granicu s Osmanskim Carstvom i stanovništvu koje je nastavalo taj prostor, što je bilo vidljivo u brojnim reformskim zahvatima. Cilj te “civilizacijske misije” nije bio samo da od krajišnika formira vojnika koji bi bio prihvatljiviji onodobnim strateškim shvaćanjima nego i da, riječima Karla Kasera, poveže vojnu i ekonomsku funkciju Hrvatsko-slavonske vojne krajine pretvaranjem krajišnika u vojnika-seljaka koji se sam izdržava. Taj dvojni zadatak reformi 18. stoljeća osigurao je državi gotovo potpun nadzor nad podanicima.

Institucionalizacija pljačke ili preklapanje “državnoga legalizma” i “tradicijskoga legitimizma” učinila je distinkciju između neregularnoga vojnika i razbojnika u 16. i 17. stoljeću fluidnom. Na prostoru europskoga jugoistoka nastao je jedinstven tip ratnika⁶¹ koji je od gorskoga hajduka lako mogao postati vojnik u službi države, a konkurencija triju imperija i fleksibilna lojalnost podanika omogućavala je relativno laku promjenu podaništva. Taj fenomen nestaje u 18. stoljeću. Kada je nakon 1815. godine prihvaćeno načelo održavanja *statusa quo* u odnosima Habsburške Monarhije i Osmanskoga Carstva, četovanje ili mali rat sa stajališta imperijalnih centara posve su izgubili svoju nekadašnju vojnu i ekonomsku funkciju. Stoga, kada je riječ o pograničnim incidentima u 19. stoljeću, možda je bolje govoriti o hajdučiji shvaćenoj u smislu drumskoga razbojništva ili socijalnoga otpora.

Pojam hajdučija odnosno hajduk podrijetlo vuče od turske riječi *haydud* u značenju svojevoljnik, odmetnik, razbojnik.⁶² U 16. i 17. stoljeću pojam je označavao i

⁵⁹ Pavel Apolonovič Rovinski, *Etnografija Crne Gore*, Sv. II., Sanktpeterburg: 1897. (pretisak Podgorica: CID, 1998.), 70. Rovinski prenosi da se četovalo između Đurđevdana (23. travnja) i Mitrovdana (26. listopada), tj. “od vremena kada olista gora, pa sve dok lišće opadne”. Isto, 45.

⁶⁰ Takav tip četovanja koji opisuje Rovinski u habsburškoj Vojnoj krajini postupno nestaje tijekom 18. stoljeća paralelno s procesom osnaživanja državne vlasti u okviru vojnokrajiških regulacija. Više o tome vidjeti u prethodnome poglavlju.

⁶¹ “Hajduci”, *VE*, sv. 3., Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1972., 385.

⁶² Mažuranić smatra da turska riječ *haydud* dolazi od mađarske riječi *hajtó*. Mažuranić, *Prinosi*, sv. I., 371., 372. Belostenec pojmu hajduk (hayduk) pridaje dva različita značenja: *tolvay* (što odgovara latinskoj riječi *latro* – *tolvay*, *pusztaia*) te “*haykach*, koi chredo volov, scl. gyelep tira, y na vze paszku ima”. Ivan Belostenec, *Gazophylacium*, sv. I., Zagreb: Typis Joannis Baptistæ Weitz, Inclyti Regni Croatiae Typographi, 1740. (pretisak Zagreb: Liber – Mladost, 1972.), 730.; *Isto*, sv. II., 125. Abdulah Škaljić riječ hajduk izvodi iz arapskoga jezika: “Hajdučija f odmetništvo, bavljenje drumskim razbojništvom, izv. od hajduk. Hajdukluk m (ar.–tur.) hajdukovanje. Hajdukovati, ajdukovati baviti se hajdukovanjem, odmetništvom. Hajduk (ajduk) m (ar.) odmetnik od vlasti; drumski razbojnik; lopov. Za vrijeme Turaka kod

neregularnoga vojnika, pripadnika pješaštva na habsburškoj ili mletačkoj strani, potom stražara na plemićkim posjedima, u varošima i županijama, odnosno pripadnika neregularnih postrojbi koje su se na prostoru Srbije i Banata uključile u habsburško-osmanski sukob 1716. - 1718. godine na habsburškoj strani. Hajdučija (hajdukovanje) i četovanje sadržajno su bliski pojmovi, a nerijetko se kod nekih autora javljaju i kao sinonimi zbog čega nastaju brojne poteškoće u pokušaju njihova pojmovnog razgraničavanja. Tomu znatno pridonosi višeznačnost obaju pojmova. Nužno ih je usporediti na tri razine.⁶³

U vojno-organizacijskome i taktičkome smislu granice među njima i nema jer je u oba slučaja riječ o gerilskome tipu ratovanja baziranome na iznenadnim napadima i povlačenju ratnika organiziranih u čete (ili hajdučke družine) koje su imale čvrstu organizaciju, a djelovale su kao samostalne vojne jedinice. Mogle su se sastojati od nekoliko stotina do jedne ili dvije tisuće vojnika, no najčešće je bila riječ o skupinama koje su brojale trideset pripadnika.

Hajdučija je bila karakteristična za čitav prostor Balkanskoga poluotoka. Kada je riječ o političkim aspektima prostora, pojavi hajdučije pogodovali su pogranični prostori kao neprijateljska "susjedstva" suparničkih suvereniteta koja su omogućavala "uskakanja" preko granice, plemensko uređenje (Crna Gora), nedovoljno stabilizirana vlast države na novoosvojenome području (Slavonija nakon integracije u habsburški okvir 1699. ili Srbija nakon ponovne uspostave osmanske vlasti 1739. godine) i, općenito, ograničenost dosega institucija ranonovovjekovne države nad stanovništvom (neovisno o kojemu je od tri imperija bila riječ). S prirodno-geografskoga stajališta, hajdučija je bila raširena u onim prostorima do kojih nije dovezalo slovo zakona zbog teško dostupnoga terena planina, šuma i močvara (unutrašnjost Dalmacije (tzv. Zagora), Srbija, Banat i dijelovi Južne Ugarske). S aspekta prostora u oba navedena slučaja također nema bitne razlike između hajdučije i četovanja.

No, problem nastaje kada je potrebno razdvojiti hajduka-iregularnoga vojnika od hajduka-razbojnika. U pravnom i sociokulturnome smislu hajdučija je često predstavljala sukob s legalnom vlašću. Naprotiv, četovanje kao mali rat na habsburško-osmanskome i mletačko-osmanskome području bilo je legitimno sa stajališta države osobito u 16. i 17. stoljeću kao oblik vojnoga i ekonomskoga slabljenja protivnika. Tako su, primjerice, hajdučki harambaše četovali kao voj-

Južnih Slovena (naročito Srba) još i: borac protiv turske vlasti za oslobođenje naroda (...) Tur. *haydud*, *haydut* "drumski razbojnik"; mađ. *haydúk*, pl. od *haydú* "vojniki"; ar. inf. *haydūd* (gl. *hādā*) "skrenuti s pravog puta", od čega je izvedeno "odmetnuti se." Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost, 1989. (šesto izdanje), 299, 300.

⁶³ Značenje pojmova hajduk i hajdučija ovdje je određeno i sistematizirano prema: "Hajduci", 384 - 386. Bilo bi vrijedno izraditi opsežniju studiju koja bi se bavila samo tim pojmovima i njihovim varijabilnim sadržajima u sinkronijskim i dijakronijskim okvirima. Pritom bi najvjerojatnije najzahtjevniji dio posla predstavljao izbor tekstova koji bi ušli u analizu, a koji bi morao obuhvatiti reprezentativne tekstualne predloške u rasponu od akata koje je izdavala državna administracija do epskoga pjesništva.

nici u službi Mletačke Republike za vrijeme Kandijskoga rata, a Habsburška je Monarhija podržavala hajduke u Srbiji u njihovome sukobu s osmanskome vlašću u 18. stoljeću. U literaturi se obično razlikuju četiri oblika hajdučije: drumsko razbojništvo, korijeni kojega su još u srednjovjekovnome razdoblju, “pljačkaška privreda”, politički otpor, tj. “narodne” bune i socijalno odmetništvo. Ta četiri oblika hajdučije često su se ispreplitala i miješala te ih je nemoguće odvajati u najstrožemu smislu riječi.⁶⁴

Hajdučija je, dakle, suprotstavljanje legalnoj vlasti premda sa stajališta lokalnih zajednica može biti i legitimna (sukob s nositeljima osmanske vlasti primjerice) s čime je djelomice povezana i njihova romantizacija u epskome pjesništvu. Tijekom 18. stoljeća, a osobito u 19. stoljeću kada su krajišnici na habsburškoj strani organizirani kao regularna vojska i kada su Habsburška Monarhija i Osmansko Carstvo nastojali mirovni ugovor pretvoriti u faktično stanje na granicama, četovanje kao mali rat nije imalo više nikakvoga značenja⁶⁵, a pogranični prepadi dobili su karakter hajdučije u smislu razbojništva (Njemačkim jezikom pisani izvor o kojemu će kasnije biti riječi isključivo rabi izraze *Räuber* i *Räuberhaufe*.) neovisno o tome što su ih često podržavali zapovjednici bosanskih kapetanija kao legalni nositelji vlasti. Budući da je u 19. stoljeću Monarhija mnogo učinkovitije provodila kontrolu nad stanovništvom pograničnoga prostora, hajduci su nalazili uporišta uglavnom u kapetanijama zapadne i sjeverne Bosne koje su bosanski valije teško mogli nadzirati.

Podzvizd u *Turskoj Hrvatskoj*

Podzvizd je pripadao području Bihaćke krajine, a nalazio se u sastavu Ostrožачke kapetanije⁶⁶ i kadiluka Kamengrad.⁶⁷ Nalazio se u neposrednoj blizini habsburške granice. Prema spisu pod naslovom *Beschreibung Von türkisch Croatien dießseits des Flusses Unna* od kordonske postaje Paunovac do Podzvizda vodila su dva smjera preko rijeke Gline.⁶⁸ Prvim se do Podzvizda stizalo za

⁶⁴ Marko Šarić, “Planine i morlački svijet u Dalmaciji: ekohistorijski osvrt”, *Ekonomika i ekohistorija, Časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša* 6 (2010): 81.

⁶⁵ U slučaju Mletačke Republike takva je situacija nastupila 1718. godine nakon Požarevačkoga mira.

⁶⁶ Hamdija Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Svjetlost, 1980. (drugo izdanje), 110.

⁶⁷ Šljivo ga svrstava u kadiluk Stari Majdan. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1813. - 1826.*, 23.

⁶⁸ Spis se nalazi u Jelačićevoj osobnoj ostavštini u Arhivu grada Zagreba, no njime su najvjerojatnije raspolagali i ostali zapovjednici na područjima koja su neposredno graničila s Bosnom. Državni arhiv u Zagrebu, 825., *Obiteljski fond Jelačić*, Kut. 34., 2694. Dokument s istim naslovom spominje i G. Šljivo: Kriegsarchiv Wien, Memoire 18. Opis turskih utvrda s one strane Une. Šljivo, *Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću*, 666. Interes Habsburške Monarhije za područja pod osmanskome vlašću datira još iz vremena Rusko-osmanskoga rata 1768. - 1774. Od kraja sedamdesetih godina 18. stoljeća dvorski je krug slao časnike na područje Bosne i Hercegovine sa zadaćom da izvide gradove, putove i rijeke, tj. prikupe obavijesti za buduće vojne operacije. Hamdija Kreševljaković – Hamdija Kapidžić, *Vojno-geografski opis Bosne pred Dubički rat od 1785. godine*, Sarajevo: Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, 1957., 5 - 10.

sat i četvrt, a drugim za sat i pol vremena hoda. Poput drugih mjesta koja su pripadala obrambenome pojasu serhata i Podzvizd je imao kulu (*Schloß*) kao i podgrađe u kojemu se nalazilo stotinu kuća. Kula koja je bila opskrbljena s četiri topa bila je smještena na brežuljku zbog čega se mogla vidjeti s Petrove gore na suprotnoj strani granice.⁶⁹

Habsburško-osmanska granica ovdje se stabilizirala tek u drugoj polovici 17. stoljeća. Suočeno s osmanskim osvajačkim elanom i činjenicom da su sve utvrde u okolici već bile osvojene, gradačko Dvorsko ratno vijeće još je 1580. godine odustalo od obrane Podzvizda i susjednoga Vranograča (Vrnograča) te ih razorilo. Ta dva mjesta, koja su otada bila u području takozvane ničije zemlje, Osmanlije su zaposjeli tek 1636. godine,⁷⁰ a od 1670. (nakon zauzimanja Cetina) konačno su se u njima utvrdili.⁷¹ U 16. i 17. stoljeću čitava Bihačka krajina bila je prostor konstantnoga četovanja u kojemu su se istaknule brojne četovođe s obiju strana granice.⁷² O Podzvizdu kao mjestu u neposrednoj blizini granice može se govoriti tek od početka 18. stoljeća, tj. kada je Mirom u Srijemskim Karlovcima (1699.) habsburško-osmanska granica bila definirana kao granica u modernome smislu riječi.⁷³

Na nekadašnje pripadanje toga teritorija Kraljevini Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji u 19. stoljeću živo je podsjećala plemićka tradicija,⁷⁴ no još više naziv "Turska Hrvatska", koji se kao nekonvencionalni,⁷⁵ primarno kartografski, pojam habsburške provenijencije nakon Karlovačkoga mira rabio za sav prostor između Une i Vrbasa ili, preciznije, prema Lopašiću, između Vrbasa i Plive na istoku, Une na zapadu sve do Glamoča i Livna. Prema istome autoru u uporabi je bio do austro-ugarske okupacije Bosne i Hercegovine kada se zamjenjuje nazivom Krajina, koji se izvorno odnosio samo na prostor Bihaća i njegove okolice.⁷⁶ Premda je pojam "Turska Hrvatska" prizivao relativno jasne geografske odrednice, njegova je snaga bila u simboličnome značenju.⁷⁷

Zapadnobosanski i sjevernobosanski kapetani svoj su ugled i moć stekli kao branitelji Carstva ponajviše u habsburško-osmanskim ratovima 18. stoljeća. Od početka 19. stoljeća ustanova kapetanija nalazila se u krizi.⁷⁸ Tu krizu suvremenici

⁶⁹ Lopašić, *Bihać i Bihačka krajina*, 267.

⁷⁰ Isto, 278.

⁷¹ Isto, 275.

⁷² Isto, 116.

⁷³ Ešref Kovačević, *Granice Bosanskog pašaluka prema Austriji i Mletačkoj Republici po odredbama Karlovačkoga mira*, Sarajevo: Svjetlost, 1973., 64 - 151.

⁷⁴ Stančić, *Hrvatska nacija i nacionalizam*, 74; Kukuljević Sakcinski, *Putovanje po Bosni*, 5, 6.

⁷⁵ Holjevac - Moačanin, *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina*, 123.

⁷⁶ Lopašić, *Bihać i Bihačka krajina*, 18.

⁷⁷ Moačanin, *Turska Hrvatska*, 7.

⁷⁸ Kreševljaković, *Kapetanije*, 61.

su doživljavali i kao slabost obrambene moći serhata. Prema općemu uvjerenju suvremenika s obiju strana granice obrambena moć kula na području sjeverne i zapadne Bosne u 19. stoljeću bila je neznatna.⁷⁹ Tako je Muhamed Emin Isević u memorijalu sultanu iz 1809., kritizirajući društvo vlastita vremena, pisao, između ostaloga, o ruiniranim i napuštenim utvrdama topovi kojih se nalaze u blatu⁸⁰, a nešto kasnije, 1842. godine i Ivan Jukić izvještavao je o njima s podcjenjivanjem.⁸¹ Visoka porta nije mogla osigurati dovoljno sredstava za njihovu temeljitu obnovu, ali ih se nije ni odričala pa im je ipak svake godine davala financijsku potporu za najnužnije reparacije te za opskrbu posade municijom, oružjem i hranom.⁸²

Područje oko Podzvizda i Izačića (Bihaćka kapetanija) bilo je geografski najizbočeniji dio serhata i ujedno najdinamičniji prostor kada je riječ o pograničnim incidentima.⁸³ Od osnutka, koji nije moguće preciznije datirati – vjerojatno pada negdje u vrijeme stabilizacije osmanske vlasti na tome prostoru, Ostrožačkom kapetanijom zapovijedaju kapetani iz obitelji Beširević. Osim Podzvizda i Ostrošca kao sjedišta kapetanije u 19. stoljeću pripadali su joj gradovi: Bila Stina, Cazin, Šturlić, Pećigrad, Velika i Mala Kladuša, a u 18. stoljeću još Furjan, Drežnik i Cetin.⁸⁴ Kao što je već naglašeno, osim Ostrovičke i Ostrožačka je kapetanija najviše izgubila Svištovskim mirom u teritorijalnome smislu. Uz bihaćkoga je ostrožački kapetan bio najmoćniji zapovjednik serhata s vojskom između dvije i tri tisuće nefera. Jedan od podređenih zapovjednika bio je i Hasanaga Pečki koji je raspola-gao družinom od 230 ljudi. Habsburška je strana optuživala neke bosanskokrajiške kapetane, a osobito Hasanagu Pečkoga, da pružaju zaštitu ilegalnim prebjezi-ma i dezerterima s hrvatske strane granice, koji su se često kao članovi hajdučkih družina koji su znali “svaku stazu i bogazu”, radi pljačke vraćali u svoj nekadašnji zavičaj.⁸⁵ Pogranični incidenti intenzivirali su se u razdoblju francuske vladavine na području šest prekosavskih pukovnija.⁸⁶

Prema spisu pod naslovom “Kurze Übersicht der von Cordon des 1tes Banal Reg[imen]ts seit dem Jahr 1791 bis Ende 1841 stattgehabten Vorfällenheiten gäbe Beitrag zur Würdigung der dortigen Zustandes in moralischer und materieller Beziehung”, nastalome između 1829. i 1848. godine, proizlazi da su osmanski podanici te prebjezi i dezerteri s habsburškoga teritorija od početka 19. stoljeća upadali preko banskoga kordona na područje Prve banske pukovnije. Autori spisa kao mjesta odakle dolaze identificiraju Veliku i Malu Kla-

⁷⁹ Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1813 - 1826*, 95.

⁸⁰ Holjevac - Močanin, *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina*, 169.

⁸¹ Ivan Frano Jukić, *Putopisi i istorisko-etnografski radovi*, Sarajevo: Svjetlost, 1953., 67.

⁸² Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1813. - 1826.*, 27.

⁸³ Šljivo, *Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću*, 666, 667.

⁸⁴ Osmanlije su te gradove zauzeli između 1575. i 1670. godine. Kreševljaković, *Kapetanije*, 110.

⁸⁵ Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1813. - 1826.*, 113, 172, 195, 199.

⁸⁶ Roksandić, *Vojna Hrvatska*, sv. II., 7 - 50.

dušu, Pećigrad i Podzvizd u Ostrožačkoj kapetaniji te Todorovo, Vranograč i Bužim u Krupskoj kapetaniji.⁸⁷ Uzrok graničnih incidenata na banskome kordonu krajem 18. i u prvoj polovici 19. stoljeća bile su ponajprije pljačka i odgon stoke. Čini se, također, da su u posljednjemu desetljeću 18. stoljeća odmazde s habsburške strane predvodili niži časnici uglavnom iz odjela se-režana. Iako bi za izvođenje općenitijih zaključaka trebalo provesti opsežnija istraživanja, prema spomenutome spisu dalo bi se zaključiti da su odmazde u to vrijeme bile još izvođene kao tradicionalno četovanje s *ad hoc* formiranim četama za razliku od kasnijih, u vojnome i pravnome smislu strogo formaliziranih, represalija.

Represalije protiv Podzvizda

Povod represalijama protiv Podzvizda bilo je ubojstvo petnaestogodišnjega krajiškog dječaka Save Vojnovića 5. srpnja 1845. godine koje se dogodilo u mjestu Široki Tuk na kordonu Prve banske pukovnije.⁸⁸ Kao zapovjednik pukovnije Josip Jelačić naredio je istragu Vojnovićeva ubojstva. Premda je bila provedena u formalnome smislu, o rezultatima istrage bilo je odlučeno i prije njezina završetka. Unatoč tomu što nije bilo ni očevidaca ni dovoljno materijalnih dokaza, za Vojnovićevo ubojstvo i povredu habsburškoga teritorija bili su optuženi osmanski podanici iz Podzvizda. Zaključak istrage Jelačiću je pružao legitimnu osnovu da od osmanske strane zatraži zadovoljštinu i kažnjavanje krivaca.

Iako se već spomenuti "pregled događaja" na kordonu Prve banske pukovnije u prvome redu usredotočava na element nasilja na hrvatsko-bosanskoj granici, iz njega je vidljivo da granica i pogranični prostor nisu funkcionirali isključivo kao mjesto sukoba nego i kao mjesto susreta pograničnoga stanovništva. I jedan i drugi oblik funkcioniranja granice bili su dijelom i kolektivnoga sjećanja i svakodnevice pograničnoga stanovništva. Nedovoljno istraženo Vojnovićevo ubojstvo bilo je samo povod za odmazdu zbog drugoga, ranijeg incidenta koji se dogodio na raštelu Lisičjak 18. siječnja 1845. godine kada je poginulo nekoliko

⁸⁷ AHAZU, BJ, I/U, 3. Kurze Übersicht der von *Cordon des 1te Banal Reg[imen]ts* seit dem Jahr 1791 bis Ende 1841 stattgehabten Vorfällen gäbe Beitrag zur Würdigung der dortigen Zustandes in moralischer und *materieller* Beziehung (Kratki pregled zbivanja koja su se dogodila na kordonu Prve banske pukovnije od 1791. do kraja 1841. godine kojima se daje prilog za vrednovanje ondašnjega stanja u moralnome i materijalnome smislu). Spis (u konceptu) zapravo je povijest bankskoga kordona, tj. povijest dijela hrvatsko-bosanske granice i kao takav, koliko mi je dosad poznato, predstavlja iznimku. Njegovi autori pripadnici su habsburške vojne hijerarhije (Osim Ivana Benka i Josipa Jelačića pisala ga je i još jedna osoba.), a pisali su ga najvjerojatnije na temelju službenih dokumenata iz pukovnijskih arhiva kao što je to bio slučaj i s povijestima pojedinih pukovnija koje su bile rasprostranjen žanr na području Habsburške Monarhije. Povijest hrvatsko-bosanske granice u spisu je prezentirana prije svega kao povijest nasilja.

⁸⁸ Sukob kod Podzvizda i okolnosti koje su mu prethodile detaljno su opisani u: Milković, "Josip Jelačić", 130 - 183.

hrvatskih krajišnika, na što je već ukazao Galib Šljivo kao na stvarni uzrok represalija protiv Podzvizda.⁸⁹

Budući da osmanska strana nije udovoljila zahtjevima, Jelačić je mogao iskoristiti instituciju represalija. Najiscrpniji opis priprema i bitke kod Podzvizda nalazi se u Jelačićevu izvješću datiranome 12. srpnja 1845. godine u Starome Selu. Tezu o unaprijed pripremanome napadu potvrđuje i činjenica da je Jelačić već 9. srpnja u pola četiri ujutro na hrvatsko-bosanskoj granici rasporedio razmjerno brojnu vojsku od 3256 ljudi, tj. 1192 čovjeka u napadu i 2064 čovjeka u rezervi.⁹⁰ Prema podacima popisa iz 1845. godine bojno stanje Prve banske pukovnije iznosilo je 2494 čovjeka, a ukupno je imala 5405 naoružanih muškaraca,⁹¹ što znači da je za represalije protiv Podzvizda Jelačić aktivirao više od polovice njezina ukupnoga vojnog kapaciteta. Pripreme za vojnu akciju tih razmjera morale su biti znatne. Prije njezina početka o akciji je obaviješteno zapovjedništvo slunjskoga kordona, koje je trebalo blokirati očekivanu pomoć Podzvizdu iz Male Kladuše.⁹²

Vojska je bila raspoređena u tri kolone pod zapovjedništvom pukovnika-stražmeštra baruna Geramba te kapetana Fuchsa i Roknića. Krajišnici su bili naoružani karabinkama i mušketama, a dodatnu im je potporu trebao osigurati top od tri funte koji je bio postavljen na postaji Paunovac. Uporaba artiljerije u represalijama bila je uobičajena. U sastavu svake kolone nalazili su se serežani i krajišnici koji su dobro poznavali teren (*der Gegend kundige Serezaner und Grenzer*) i koji su, ekvivalentno funkciji kalauza u četama, imali ulogu vodiča (*Führer*).⁹³ Rijeku Glinu, koja je ujedno bila i državna granica, Jelačićeva vojska prešla je tijekom noći. Od lakih se postrojbi, za razliku od linijskih, očekivala trenutna prilagodba okolnostima zatečenima na terenu.⁹⁴ Šumovit i močvaran teren oko Podzvizda omogućavao je da se pokreti vojske odvijaju u tajnosti, ali je istodobno otežavao njezino napredovanje zbog klanaca i staza za izvlačenje drveta kojima je bio ispresijecan.⁹⁵ No, bosanske su straže ipak primijetile da su hrvatski krajišnici

⁸⁹ Prema naputku koji je Dvorsko ratno vijeće nakon toga incidenta dalo Generalkomandi u Zagrebu, represalije su trebale biti izvedene čim se za to pruži prilika. Šljivo, *Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću*, 672, 673.

⁹⁰ AHAZU, BJ, I/Q, 14 (4). Staro Selo, 12. 7. 1845. Oberst Regiments Commandant *Baron Jellachich Relation* Über das am 9ten Juli 1845 bewirkte *Repressal* gegen *Pozvizder* Türken.

⁹¹ AHAZU, BJ, I/W, 1. Glina, 1. 6. 1846. An das k. k. hohe *General Commando*.

⁹² “[...] Malokladušane treba držati u šahu jer se s osnovom može pretpostaviti da će htjeti doći u pomoć Turcima iz Podzvizda.” AHAZU, BJ, I/Q, 14 (2), Staro Selo, 8. 7. 1845. An das löbliche k. k. *Szluiner Kordons Commndo*. Von 1ten *Banal Cordons Commando! Note!*

⁹³ Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), 1700., *Ujedinjena bansko-varaždinsko-karlovačka generalkomanda, Represivne akcije protiv Bosanaca, 1834. - 1845.* (dalje: UGKRA), 1845 VII ad 21 c/1. Paunovac, 11. 7. 1845. *Zeugniss*.

⁹⁴ Kunisch, *Der kleine Krieg*, 22.

⁹⁵ HDA, 1700., UGKRA, 1845 VII ad 21 c/1. Paunovac, 11. 7. 1845. *Zeugniss*.

prešli granicu jer su se ubrzo iz utvrda Podzvizd, Kladuša i Vranograč začuli topovski pucnji (*Aviso Schüße*) kojima je oglašena uzbuna.⁹⁶

Hrvatski su krajišnici nesmetano napredovali do Podzvizda, a napali su ga u šest sati ujutro nakon spajanja dviju kolona Jelačićeve vojske. Napad nije bio usmjeren na kulu, iz koje su branitelji uzvraćali topovskom vatrom nego na naselje koje se rasprostiralo u njezinu podnožju. Važnu ulogu u sukobu imali su serežani koji su pod zapovjedništvom oberbaše⁹⁷ Ilije Likarevića zauzeli dva strateški važna brijega ispred kule, a zatim su prodrli u naselje gdje se bitka vodila doslovno za svaku kuću u kojoj su se nalazili branitelji Podzvizda:

“Unter dem Feuer des Geschützes von *Pozvizard* wurden die Hauser genommen, und mit allem Eigenthum, Stallungen, Fruchtbehältern, so wie auch Mühlen und Viehständen verbrannt. Die Gesamtzahl dieser in Asche gelegten Gebäude, beträgt 33, worunter 2 dem berühmigten *Ale Dautovich*, 2 dem *Saban Oklopchich*, eines dem *Mujo Elesovich*, eines dem *Mujo Rizvich* zugehörten.”⁹⁸

Represalije su, dakle, bile usmjerene protiv stanovnika Podzvizda i njihove imovine. Izvori navode poimence vlasnike kuća koje su tijekom napada bile uništene i zapaljene te svjedoče o razini uzajamna poznavanja na granici, a ujedno ukazuju da se pogranični sukobi - zbog osobne dimenzije koju su uključivali - ne mogu svoditi samo na razinu okršaja dviju vojski. Prema podacima iz izvora proizlazi da je trećina mjesta bila uništena. Jelačićeva je vojska potom krenula natrag prema hrvatskoj granici i očekivalo se da će ju bosanski krajišnici napasti prilikom povlačenja. Bosanska je strana bila mnogo spremnija za obranu nego što se to isprva pokazalo. Činilo se da neprijatelj jednostavno nadire sa svih strana:

“Sobald die Züchtigung beendet war, wurde der Ruckmarsch angetreten, wobei die *Colonnen* – wie natürlich – von den Türken lebhaft verfolgt wurden, ihre Anzahl mehrte sich mi jeder Viertelstunde, und stieg, wie man nachträglich sicher erfuhr, auf dritthalb Tausend Mann ...”⁹⁹

⁹⁶ AHAZU, BJ, I/Q, 14 (4). Staro Selo, 12. 7. 1845. Oberst Regiments Commandant *Baron Jellachich Relation* Über das 9ten Juli 1845 bewirkte *Repressal* gegen *Pozvizder* Türken.

⁹⁷ Oberbaša ili harambaša rangom je bio ekvivalentan činu narednika, a po funkciji je bio zapovjednik odjela serežana koji se nalazio u sastavu pukovnja.

⁹⁸ “Pod topovskom vatrom zauzete su kuće i zapaljene sa svim dobrima, stajama, spremištima plodova kao i mlinovima i stočnim fondom. Ukupni broj tih zgrada koje su pretvorene u pepeo iznosi tridesettri, od kojih su dvije pripadale Alu Dautoviću, dvije Šabanu Oklopčiću, jedna Muji Elezoviću i jedna Muji Rizviću.” AHAZU, BJ, I/Q, 14 (4). Staro Selo, 12. 7. 1845. Oberst Regiments Commandant *Baron Jellachich Relation* Über das 9ten Juli 1845 bewirkte *Repressal* gegen *Pozvizder* Türken.

⁹⁹ “Čim je kažnjavanje završeno, nastupilo je povlačenje, pričem su kolone – što je očekivano – bile živo progonjene od strane Turaka; njihov se broj povećavao svakih petnaest minuta i popeo se, kako se kasnije pouzdano saznalo, na dvije i pol tisuće ljudi (...).” AHAZU, BJ, I/Q, 14 (4). Staro Selo, 12. 7. 1845. Oberst Regiments Commandant *Baron Jellachich Relation* Über das 9ten Juli 1845 bewirkte *Repressal* gegen *Pozvizder* Türken.

Prema Jelačićevim podacima braniteljima Podzvizda pridružili su se bosanski krajišnici iz susjednih utvrda Vranograč, Velika i Mala Kladuša, Todorovo, Ca-
zin i Bila Stina te su u konačnici postali dvostruko brojniji od vojnika koji su se
nalazili u napadu. Represalije su, dakle, u vojnome smislu imale dva vrhunca – u
podgrađu Podzvizda tijekom napada i na području između Podzvizda i rijeke
Gline tijekom povlačenja. Svjedočanstva (*Zeugniße*) o hrabrosti pojedinih časni-
ka i vojnika, koja su činila dio uobičajene procedure nakon izvršenih represalija,
otkrivaju niz detalja iz bitke koji nisu opisani u Jelačićevu izvješću. Iz njih je ra-
zvidno da je Jelačićeva vojska pri povlačenju na hrvatsku stranu granice, koje je
otežavala konfiguracija terena, bila napadnuta s bokova.¹⁰⁰ Osobito žestok sukob
s bosanskim krajišnicima pristiglim iz Vranograča i Bužima odvijao se na njezinu
lijevom krilu gdje se sa svojim “seregom” (*Sereg*)¹⁰¹ i drugim ljudstvom nalazio se-
režanski unterbaša (kaplar) Đuro Dukić.¹⁰² Kobnim se pokazalo močvarno tlo uz
rječicu Podzvizdnicu i tok rijeke Gline gdje je Jelačićeva vojska pretrpjela većinu
gubitaka.¹⁰³ U 9.30. sati vojska se vratila na hrvatsku stranu granice čime su repre-
salije protiv Podzvizda bile završene.¹⁰⁴ Vojna potpora koju je Jelačić zatražio od
zapovjedništva slunjskoga kordona prije početka represalija nikada nije stigla.¹⁰⁵

Sa sigurnošću se može zaključiti da je Jelačić namjerno zanemario dvije pravne
pretpostavke za izvođenje represalija – potrebu da se pouzdano utvrde okolnosti
događaja koji je poslužio kao povod te načelo razmjernosti. Razloge njegove od-
luke trebalo bi, dakle, tražiti negdje drugdje, a ponajviše - koliko se iz dosadašnjih
istraživanja može utvrditi - u želji da kazni bosanske krajišnike zbog prijašnjih
povreda granice koje nisu bile sankcionirane. S tim da je Dvorsko ratno vijeće
prethodno bilo izdalo zapovijed koja se mogla shvatiti na taj način. Dio objašnje-
nja nalazi se nedvojbeno i u Jelačićevoj psihološkoj pozadini. Josip Jelačić bio je
fasciniran očevom vojnom karijerom i duboko suživljen s vlastitom vojničkom
profesijom te je čekao trenutak da se iskaže kao vojnik. Budući da su godine od
1815. do 1848. bile duže mirnodopsko razdoblje, jedina prilika za ratovanje u to
vrijeme bili su pogranični sukobi na hrvatsko-bosanskoj granici.

¹⁰⁰ HDA, 1700., UGKRA, 1845 VII ad 21 c/2. Paunovac, 19. 7. 1845. *Zeugniß*.

¹⁰¹ *Sereg* mađ. društvo, gomila, grupa i drugo. Kod Belostenca: cheta, skvadra, 2. sereg junakov oboru-
sneh, sereg konyanikov, sereg pesczev, sereg jezero pesczev pod jednom voyvodum. Belostenec, *Ga-
zophylacium*, sv. II., 480.

¹⁰² Unterbaša Đuro Dukić i inače se istaknuo u sukobu kao uzoran (*musterhaftes Vorbild*). HDA, 1700.,
UGKRA, 1845 VII ad 21 d/3. Obljaj, 14. 7. 1845. Glina, 21. 7. 1845. *Zeugniß*.

¹⁰³ HDA, 1700., UGKRA, 1845 VII ad 21 e. Staro Selo, 11. 7. 1845. *Zeugniß*.; HDA, 1700., UGKRA, 1845
VII ad 21 o. Staro Selo, 11. 7. 1845. *Zeugniß*.; Lopašić spominje jaz u mjestu Oskoruši kao mjesto pogi-
bije vojnika. Lopašić, *Bihać i Bihaćka krajina*, 280.

¹⁰⁴ AHAZU, BJ, I/Q, 14 (4). Staro Selo, 12. 7. 1845. Oberst Regiments Commandant *Baron Jellachich*
Relation Über das 9ten Juli 1845 bewirkte *Repressal* gegen *Pozvizder* Türken.

¹⁰⁵ AHAZU, BJ, I/Q, 14 (5). Karlovac, 23. 7. 1845. Krpan Jelačiću.

Vojne i diplomatske posljedice represalija protiv Podzvizda iz 1845. godine

Vrlo je teško dati jednoznačnu ocjenu Jelačićevih represalija protiv Podzvizda. Prema definiciji su represalije predstavljale oblik samopomoći, tj. pravni mehanizam koji je omogućavao da oštećena strana sama pribavi zadovoljštinu i prisili protivnika na pridržavanje međunarodnoga prava i načela. Učinak Jelačićevih represalija mjerio se u materijalnoj šteti i ljudskim gubicima. Trećina podgrađa bila je uništena i zapaljena (33 kuće), a ljudski gubici na obje strane bili su znatni. Izvještavalo se o šezdeset mrtvih i 150 ranjenih, od kojih 74 teško ranjena na osmanskoj strani. Među poginulima su bili i neki od lokalnih prvaka imena kojih su bila poznata iz kronologije pograničnih sukoba kao što su bili Oke Brkić iz Vranograča, zapovjednik Podzvizda Mujan Andanović i Ale Ajdarac iz Male Kladuše, koji je habsburškoj strani bio poznat iz napada na Cetin 1834. godine,¹⁰⁶ a među ranjenima su bili Mujo Elezović i Ahmet Vostagić iz Vranograča. Jelačićevi gubici, nastali uglavnom pri povratku vojske na hrvatsku stranu granice, također su bili znatni: četrdeset mrtvih (među kojima dva časnika), 25 ranjenih, 27 nestalih u akciji i četiri vojnika koja su ostala zarobljena u utvrđi.¹⁰⁷

Unatoč gubicima Jelačić je represalije smatrao uspješnima jer su uspjele zadati vojni udar bosanskim krajišnicima iz Podzvizda, koji su često sudjelovali u pograničnim incidentima prve polovice 19. stoljeća koje ni habsburška ni osmanska strana nisu uspijevale spriječiti. Habsburška vojna hijerarhija, prije svega zapovjedni general Hrvatsko-slavonske vojne krajine podmaršal grof Maximilian Auersperg i predsjednik Dvorskoga ratnog vijeća u Beču grof Ignatz Hardegg, nisu bili posve zadovoljni s taktičkom provedbom i uspjehom represalija zbog gubitaka na habsburškoj strani koji su prema njihovoj procjeni bili preveliki. No, glavni kriterij prema kojemu je trebala biti procjenjivana uspješnost represalija zapravo je njihov utjecaj na funkcioniranje habsburško-osmanske granice u smislu sprečavanja novih povreda granice. U pozitivne učinke represalija, kao što je i Auersperg kasnije naglašavao Hardeggu, osim pričinjene štete treba uvrstiti i činjenicu da je upravo nastojanje bosanske strane da odgovori na taj vojni izazov razotkrilo slabost serhata kada je riječ o uzdržavanju većega broja vojnika koncentriranih na jednome mjestu.¹⁰⁸

¹⁰⁶“(…) poznat po svojoj smjelosti kad se 1834. popeo na cetinsku utvrdu.” AHASU, BJ, I/Q, 14 (4). Staro Selo, 12. 7. 1845. Oberst Regiments Commandant *Baron Jellachich Relation* Über das 9ten Juli 1845 bewirkte *Repressal* gegen *Pozvizzer* Türken. Kod Lopašića je zabilježeno da se zvao Ale Ajderac. Lopašić, *Bihać i Bihaćka krajina*, 262. Šljivo je istoga čovjeka zabilježio kao Aliju Ajdavca. Šljivo, *Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću*, 677.

¹⁰⁷HDA, 1700., UGKRA, 1845 VII ad 9. Zagreb, 14. 7. 1845. An des k. k. Herrn wirklichen geheimen Raths und Kämmerers, *General der Cavallerie und Hofkriegsraths Präsidenten etz. etz. Ignatz Graf v[on] Hardegg, Excellenz.*

¹⁰⁸Auersperg je u kasnijim dopisima Hardeggu isticao pozitivan učinak Jelačićevih represalija: “Prema svemu se čini da su represalije od 9. srpnja protiv stanovnika Podzvizda, neovisno o našim vlastitim znatnim gubicima, imale koristan učinak na susjedne Bosance jer osim što su pretrpjeli osjetnu kaznu

S obzirom na broj povreda hrvatsko-bosanske granice u prvoj polovici 19. stoljeća broj represalija izvedenih u velikome "stilu", poput onih generala Rukavine i Waldstättena iz sredine tridesetih godina, nije bio velik. Zbog opsega i činjenice da su na više načina promijenile dinamiku granice i pograničnoga prostora, represalije protiv Podzvizda iz 1845. godine, zajedno s gore navedenima, spadaju u red pograničnih sukoba koji su imali karakter manjega vojnog pohoda. Po povodu koji ih je pokrenuo najbliže su Waldstättenovim represalijama protiv Izačića iz 1836. godine gdje je ubojstvo krajišnika također poslužilo kao razlog za izvođenje vojne akcije većih razmjera.¹⁰⁹ Njihove posljedice ni Jelačić ni drugi pripadnici habsburške vojne hijerarhije vjerojatno nisu mogli u cijelosti predvidjeti. Pogranični sukobi u najvećem su se broju rješavali na granici kao pitanja koja su se ponajprije ticala lokalnoga stanovništva,¹¹⁰ no Jelačićev napad na Podzvizd nadrastao je svoje neposredno značenje i pretvorio se u diplomatski incident na relaciji Zagreb-Travnik odnosno Beč-Carigrad. Reakcija koju je Jelačićev pohod izazvao na bosanskoj strani bila je snažna. Naoružano ljudstvo koje je došlo iz "bliza i daleka" (Prema nekim podacima riječ je bila o četiri tisuće ljudi,¹¹¹ a Lopašić spominje samo dvije tisuće.¹¹²) potvrđuje da u percepciji Bosanaca Jelačićev pohod nije bio ograničena represalija nego prije napad na bosanski teritorij. Opasnost koja je zaprijetila "izvana" izazvala je ublažavanje antagonizama i određenu homogenizaciju između bosanskih krajišnika i valije.¹¹³

Koncentriranje zamjetne vojne snage s bosanske strane stvorilo je posve novu situaciju na granici na koju je odgovoreno naknadnom mobilizacijom krajišnika iz obiju banskih pukovnija i dviju pukovnija Karlovačke brigade.¹¹⁴ Također se prekinula i uobičajena prekogranična komunikacija zbog čega ništa nije bilo moguće saznati o hrvatskim krajišnicima nestalim tijekom represalija.

Sukob se pokušavalo riješiti na relaciji Generalkomanda u Zagrebu – bosanski valija u Travniku, što je dovelo do intenzivne korespondencije između valije Osman Nuri-paše i generala Maximiliana Auersperga. Slojevitost novonastale situacije

u životima i dobrima, Turci iz Podzvizda, Vranograča i Kladuše bili su prisiljeni, radi opskrbe izdaleka pridošlih Bosanaca, besplatno pribavljati sve živežne namirnice za ljude i konje čime su njihove zalihe iscrpljene." HDA, 1700., UGKRA, 1845 VII ad 14 b. Zagreb, 23. 7. 1845. An des k. k. Herrn wirklichen geheimen Raths und Kämmerers, Ritter des goldenen Wießes, General der *Cavallerie* und Hofkriegersraths-Präsidium p. p. Ignatz Grafen von Hardegg Excellenz!" Auersperg Hardegg.

¹⁰⁹ Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1827. - 1849.*, 332, 333.

¹¹⁰ Šljivo, *Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću*, 666.

¹¹¹ Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1827. - 1849.*, 475.

¹¹² Lopašić, *Bihać i Bihačka krajina*, 280.

¹¹³ "Dakle, ovo ubistvo i odmazda koja je uslijedila promijenili su stav bosanskih Krajišnika prema valiji i osmanskoj vlasti uopće. Prije odmazde na Podzvizd, bosanski Krajišnici su se bunili i protiv valije i protiv drugih nosilaca vlasti, a poslije odmazde su se okupili da bi sve svoje snage usmjerili protiv Austrije." Šljivo, *Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću*, 684, 685.

¹¹⁴ HDA, 1700., UGKRA, 1845 VII ad 11 d/1. Abschrift eines hofkriegsräthlichen *Praes[idual]* Reskriptes an den kommandirenden General in Croatien, de[dat]to 22. Juli 1845 *Praes[idual]* N° 1307/CK.

zrcali se, između ostaloga, i u odnosu prema Josipu Jelačiću, koji je barem na neko vrijeme postao *persona non grata*. Nekoliko je elemenata koji to potvrđuju. Protivno dotadašnjim običajima nije bio pozivan na pregovore, Auersperg ga je, izbjegavajući ga poimence spomenuti, nazivao “mein dortigen Commandant”, a predstavnici bosanske strane često su ga i pogrešno nazivali “Commandant von Oblai.” Bosanski je valija odricao legitimnost represalijama jer je, prema obavijestima kojima je raspolagao, bila riječ o privatnome sukobu habsburškoga i osmanskoga podanika.¹¹⁵

Pregovori su se istodobno odvijali na dva različita mjesta u Kostajnici i Maljevcu. Na pregovorima u Kostajnici kao valijini predstavnici sudjelovali su: zbornički muteselim i mirimiran Mahmud-paša Fidahić te zapovjednik regularne vojske pukovnik Hađi Ali-beg efendija, a s habsburške strane Auersperg i njegov tumač i ađutant Müller. Istodobno, s pregovorima u Kostajnici 18. i 19. srpnja odvijali su se i pregovori u Maljevcu. U ime bosanske strane na pregovore u Maljevac došli su banjalučki muteselim i general iregularne konjice Mustafa-paša Babić, koji je ujedno zastupao i valiju, defterdar Ahmed-beg Vilić, mnogi muteselimi, kapetani i kadije iz područja južno od Une te drugi bosanski prvaci. Austrijska strana bila je također kolektivno zastupljena. Osim von Dahlena, kojega je Auersperg imenovao zapovjednikom svih snaga na granici, bili su prisutni zapovjednik kordona bojnici Krmpotić, general bojnici von Hartlieb, pukovnik Krpan, koji je imao ulogu prevoditelja i bojnici Kušenić iz Slunjske pukovnije.¹¹⁶

Iako se predstavnici dviju strana nisu mogli usuglasiti oko pitanja legitimnosti represalija, mir je bio neophodan i jednoj i drugoj strani. Granica kao mjesto sukoba bila je podjednako nepoželjna koliko s aspekta habsburško-osmanskih međudržavnih odnosa, toliko i s aspekta hrvatsko-bosanskoga pograničja. Obje su krajine, neovisno o brojnim razlikama, funkcionirale na načelu vojnika-seljaka (*Soldatenbauer*) za koje je svaki dan vojnoga angažmana predstavljao ekonomski gubitak. Također se pokazalo da niti jedan niti drugi obrambeni sustav nisu bili u stanju na duže vrijeme podržavati sustavnu opskrbu brojnije vojske, stoga su pregovori u Kostajnici i Maljevcu ubrzo okončani odlukom o povlačenju vojske.¹¹⁷ Nakon povlačenja glavnine okupljenih snaga s bosanske su strane ostale još jedino jake patrole koje su uzdržavale okolne utvrde, a s hrvatske strane na

¹¹⁵ HDA, 1700., UGKRA, 1845 VII ad 11. Uibersetzung einer Note des *Mushirs* von *Bosnien*, *Osman Nuri Pascha* an S[einer] *Excellenz* den kommandirenden Herrn Generalen in *Croatien*, General der *Cavallerie* Grafen von *Auersperg d[edat]to 7. Regyes* 1261 (12. Juli 1845).

¹¹⁶ HDA, 1700., UGKRA, 1845 VII 12. Vališ Selo, 20. 7. 1845. Feldmarschall Lieutenant *Dahlen* An S[eine]r *Excellenz*, den in der Banal, Warasdiner, Karlstädter Militär Gränze kommandirenden Herrn Generalen der Kavallerie Grafen von *Auersperg*.

¹¹⁷ HDA, 1700., UGKRA, 1845 VII ad 11 a. Uibersetzung desjenigen, was von den türkischen Abgeordneten zu *Kostainiza* aufgenommen wurde; HDA, 1700., UGKRA, 1845 VII ad 12 a. Maljevac, 19. 7. 1845. *Dahlen* *Auerspergu*.

važnijim mjestima ostalo je nekoliko satnija koje su trebale pričekati na potpuno razilaženje bosanske vojske.¹¹⁸

Osim smirivanja aktualnih napetosti na granici bosanska je strana željela prejudicirati rješavanje eventualnih novih ekscesa.¹¹⁹ Dakako da do postizanja daleko-sežnijega sporazuma u tome smislu nije moglo doći jer je to nadilazilo Auerspergova ovlaštenja, no inicijativa bosanskokrajiških prvaka ukazuje na potrebu da se način funkcioniranja granice iznova definira i strože kontrolira.¹²⁰ Kostajnica, Maljevac i Vališ Selo (Cetingrad) bili su, dakle, mjesta gdje se odlučivalo ne samo o nedavnome sukobu nego općenito o pravilima koja je, kao što se tada očividno pokazalo, trebalo iznova nametnuti na hrvatsko-bosanskoj granici.

U svjedočanstvima (*Zeugnisse*) koja su, kao što je već istaknuto, činila dio standardne procedure nakon provedenih represalija opisivalo se ponašanje pojedinaca, časnika i običnih vojnika koji su se osobito istaknuli u borbi. Njihovo značenje kao osnove za napredovanje te za podjeljivanje odlikovanja (zlatne i srebrne medalje za hrabrost) i novčanih nagrada u društvu kulta vojničke časti i egzistencijalnoga minimuma nije bilo zanemarivo. Svjedočanstva su jednoobrazno pisani dokumenti, a kao povijesni izvori s jedne strane otkrivaju neke detalje sukoba koji nisu zabilježeni u drugim spisima, a s druge strane ocrtavaju obrazac pona-

¹¹⁸ HDA, 1700., UGKRA, 1845 VII 14. Vališ Selo, 21. 7. 1845. Feldmarschall Lieutenant *Dahlen* An S[eine]r *Exzellenz* den in der Banal, Warasdiner, Karlstädter Militär Gränze kommandirenden Herrn Generalen der Kavallerie Grafen von *Auersperg*.

¹¹⁹ “Mi dolje potpisani, Babić-paša iz Banjaluke i defterdar Ahmedbeg Vilić, poslanik Njegove Ekselencije Gospodina vezira Bosne, želimo, kako bi se u susjedstvu ponovo uspostavio mir, da:

1. u malom slučaju, koji se desi na kordonu, istragu provede carsko-kraljevsko Zapovjedništvo kordona i naš muteselim i tek tada strogo kazni onoga koji je omeo susjedski mir;

2. da nijedan carski podanik ne dolazi u našu zemlju bez putovnice i pravih isprava, isto tako da naši ljudi ne smiju prelaziti bez odobrenja muteselima na carski teritorij;

ako tko tu odredbu, kojom jedino može biti učvršćen mir na kordonu, prekrši – za tu osobu i njen život ne treba više pitati;

3. naoružane carske postrojbe ni u kom slučaju ne smiju bez odobrenja Njegove Ekselencije zapovjednoga generala u Zagrebu i isto tako naše čete bez zapovjedi Njegove Ekselencije travničkoga vezira prijeći granicu ili učiniti kakvo drugo zlo;

4. zlikovci, kradljivci i pljačkaši trebaju biti u zemlji u kojoj su počinili zločin bačeni u lance (zatvor) i u Bosni predani veziru, a u carskim državama vlastima i kažnjeni zasluženom kaznom.

Sastavljeno u subotu u Maljevcu, 19. srpnja 1845.

[...]

Primjedba pod 4.; pod time treba podrazumijevati da zločinci bez razlike jesu li carski austrijski ili turski podanici trebaju biti predani sudovima radi istrage i kažnjavanja u zemlji u kojoj su počinili zločin i bili uhvaćeni.” HDA, 1700., UGKRA, 1845 VII ad 12 c.

¹²⁰ HDA, 1700., UGKRA, 1845 VII ad 14 b. Zagreb, 23. 7. 1845. An des k. k. Herrn wirklichen geheimen Raths und Kämmerers, Ritter des goldenen Wießes, General der *Cavallerie* und Hofkriegsraths-*Präsidium* p. p. *Ignatz Grafen von Hardegg* *Exzellenz!*” Auersperg Hardegg.

Prvi takav pokušaj uređivanja odnosa na granici bio je 1830. godine na sastanku mješovitoga habsburško-osmanskoga povjerenstva u Dubici. Povjerenstvo je donijelo sened koji je trebao pridonijeti snažnijoj kontroli granice i sprječavanju daljnjih incidenata, a iste je godine i sultan Mahmut II. izdao hatišerif sličnoga sadržaja na temelju rada drugoga povjerenstva u Carigradu. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1827. - 1849.*, 106 – 109, 131, 132.

šanja koji je habsburška vojna hijerarhija promovirala u Krajini.¹²¹ Ona također potvrđuju da je, kada je riječ o vojnokrajiskim pukovnijama, naglasak bio na pojedinačnome vojniku.

O težini Jelačićeva tadašnjeg položaja možda najbolje svjedoči činjenica da kao zapovjednik pohoda nije dobio nikakvo javno priznanje od strane vojne hijerarhije. Ovdje je važno naglasiti – upravo zbog odnosa vojne hijerarhije prema Jelačiću – da je Dvorsko ratno vijeće gotovo u potpunosti prihvatilo njegove prijedloge za odlikovanja časnika i vojnika koji su mu bili podređeni, a koja je u konačnici odobravao sam car. No ipak je bila primijećena Jelačićeva osobna hrabrost i sposobnost snalaženja u iznenadnim obratima bitke što ga je zasigurno preporučivalo u dvorskim vojnim krugovima. Jelačić dakle nije dobio ni priznanje ni napredovanje na temelju represalija protiv Podzvizda, ali s druge strane nije bio degradiran niti kažnjen na bilo koji drugi način. Vijest o represalijama proširila se i izvan profesionalnih krugova i podijelila javno mnijenje.¹²² U tradiciji bosanskih krajišnika sukob kod Podzvizda ostao je zabilježen kao velika pobjeda nad Jelačićem.

¹²¹ Primjerice, narednik Simon Borota istaknuo se i tijekom napada na Podzvizd i tijekom povratka pomogavši dijelu krajišnika da se izvuče iz neprijateljskoga okruženja. Kao jednu od njegovih zasluga stečenih u borbi isticalo se da je bio prvi koji je pozvao krajišnike da stanovnicima Podzvizda naprave što je moguće veću materijalnu štetu i pritom “potvrđujući vlastite riječi sam je zapalio prvu tursku zgradu na koju smo naišli.” HDA, 1700., UGKRA, 1845 VII ad 21 a/4. Bojna, 19. 7. 1845. *Zeugniss*. Borota je pritom bio pokazao prave vojničke vrline: hrabrost, srčanost i neustrašivost. HDA, 1700., UGKRA, 1845 VII ad 21 a/2. Obljaj, 14. 7. 1845. *Zeugniss*. Kao jedna od cijenjenih vojničkih vrlina u svjedočanstvima se isticao i “prezir prema smrti” i psihološki učinak koji su pojedinci imali na druge vojnike. U svjedočanstvu vicebaše serežana Laze Batala navedeno je da se istaknuo kao dobar strijelac, ali i da je “bodrećim riječima i poklicima ostalo ljudstvo poticao na izdržljivost.” HDA, 1700., UGKRA, 1845 VII ad 21 f/1. Bojna, 19. 7. 1845. *Zeugniss*. U sukobu se također istaknuo narednik Ostoja Ostojić koji je, pomažući ranjenome krajišniku, u dvoboju ubio poznatoga vođu odmetnika Oka Brkića iz Vranograča te se unatoč ranjavanju nastavio boriti do završetka sukoba. HDA, 1700., UGKRA, 1845 VII ad 21 b. Bojna, 19. 7. 1845. *Zeugniss*. Bitka kod Podzvizda bila je prilika da se istaknu i obični vojnici kao, primjerice, Pero Išek kojega je Jelačić osobito pohvalio jer je u bici bio zadobio devet rana od metaka. HDA, 1700., UGKRA, 1845 VII ad 12 k. Staro Selo, 18. 7. 1845. *Zeugniß*. Sva svjedočanstva o hrabrosti potvrdio je Jelačić svojim “vidi”, a kod nekih časnika ili običnih vojnika sam je dodatno dopisao vlastitu ocjenu. Dvorsko ratno vijeće donijelo je odluku o unapređenju narednika Simona Borote u rang potporučnika. Zlatna medalja za hrabrost bila je dodijeljena naredniku Ostoji Ostojiću i oberbaši Iliji Likareviću, a srebrna unterbaši Đuri Dukiću, kaplaru Vasiliju Utviću i vicebaši Lazi Batalu, dok je drugim nižim časnicima i običnim vojnicima bila dodijeljena novčana nagrada u iznosu od pet odnosno jednoga zlatnog dukata, a zasluge u bici kod Podzvizda trebale su ući i u njihove konduite. Posebnu pohvalu za zasluge od cara je dobio kapetan Fuchs, kojega je i Jelačić osobito preporučio. HDA, 1700., UGKRA, 1845 VII 23. Beč, 12. 9. 1845. An Seine des k. k. Herrn wirklichen geheimen Raths, und Komandirenden Generals in der vereinten Banal Warasdiner Karlstädter Gränze, *Generals der Cavallerie Grafen von Auersperg, Excellenz*. Hardegg Auerspergu; AHAZU, BJ, I/Q, 14 (3). Glina, 27. 7. 1845. Oberst Regiments Comand[an]t Baron Jellachich An Da kaiserlich königliche hohe Banal Warasdiner Carlstadten *General Commando Präsidium!*

¹²² Bitka kod Podzvizda bila je opisana u bečkim novinama “Allgemeine Zeitung”, karlovačkom “Pilgeru” i zagrebačkim “Novinama hrvatsko-slavonsko-dalmatinskim”, koje su zapravo preuzele službeno izvješće iz časopisa “Oesterreichischer Beobachter”, a o događaju se raspravljalo i među gostima kupališta u Topuskome. Bojničić, “Dva Jelačićeva pisma”, 193 - 210.

Zaključak

U historiografiji je postojao kontinuiran interes za represalije protiv Podzvizda iz 1845. godine ponajviše zbog činjenice što ih je inicirao kasniji hrvatski ban Josip Jelačić. No kao fenomen koji prvenstveno spada u domenu vojne povijesti, represalije je nužno sagledati i u kontekstu pograničnih sukoba na habsburško-osmanskoj granici. Habsburško-osmanska granica oblikovala se od 15. do 19. stoljeća uvelike kroz međusobne sukobe u kojima je važno mjesto pripadalo četovanju kao tradicionalnom načinu ratovanja i privređivanja balkanskih stočarskih zajednica koje su dva imperija integrirala kao oblik vojnoga suparništva. U vojno-teorijskim djelima 18. i 19. stoljeća uglavnom pruskih i francuskih autora takav je način ratovanja nazvan malim ratom. Pruski i francuski vojni teoretičari pisali su o toj posebnoj ratnoj taktici isključivo s obzirom na srednjoeuropski kontekst gdje se javlja u 17. i 18. stoljeću, neuzimajući u obzir habsburško-osmansko pograničje kao njeno ishodište. Stoga je pojam mali rat s obzirom na četovanje kao pojam ukorijenjen u tradiciji doživio određene modifikacije premda je u osnovi riječ o istome tipu ratovanja, tj. specifičnoj uporabi neregularnih ili lakih postrojbi.

U 19. stoljeću bitno se mijenja širi politički kontekst jer nakon Bečkoga kongresa 1815. godine Habsburška Monarhija i Osmansko Carstvo više nisu bile dvije države u ratu nego su kao vanjskopolitičku orijentaciju prihvatile načelo *statusa quo* s obzirom na stanje s kraja 18. stoljeća. Miroljubiva politika dvaju carstava onemogućila je "preklapanje" državnoga legitimizma i tradicijskoga legalizma kakvo je postojalo od 16. do 18. stoljeća kada je riječ o četovanju kao obliku ratovanja i privređivanja na pograničnome prostoru.

Tradicionalan način ratovanja mogao je opstati samo ukoliko država nije imala dovoljno učinkovit mehanizam kontrole pograničnoga stanovništva, tj. ako nije uspjela nametnuti određen način funkcioniranja granice usklađen s međudržavnim odnosima. U tome je smislu postojala velika razlika između Habsburške Monarhije i Osmanskoga Carstva u 19. stoljeću. Habsburška Monarhija - slijedom reformi iz 18. stoljeća - u većoj je mjeri uspijevala kontrolirati pogranično stanovništvo u 19. stoljeću. Ta kontrola ipak nije bila potpuna, što pokazuju dezerteri i prebjeci koji su u znatnome broju prelazili na drugu stranu granice te pogranični incidenti koje nije uspijevala spriječiti. No, ipak je bila mnogo veća nego s bosanske strane granice gdje se do sredine 19. stoljeća vlast bosanskih valija gotovo i nije osjećala. Uzimajući u obzir nov politički kontekst, kada je riječ o pograničnim sukobima toga vremena, možda je bolje govoriti o hajdučiji kao o obliku političkoga i socijalnoga otpora pograničnoga stanovništva s obiju strana granice.

U vojnom se smislu pogranični sukobi, uključujući i represalije koje su na habsburškoj strani granice od početka 19. stoljeća predstavljale pravno definiran i strogo formaliziran vid nasilja, teško mogu razlikovati jer je riječ o gerilskome

tipu ratovanja. Represalijama protiv Podzvizda historiografija se bavila uglavnom zbog Josipa Jelačića kao njihova protagonista. Jelačić je uspio izvršiti odmazdu nad stanovništvom Podzvizda, ali zbog velikih gubitaka koje su krajišnici pretrpjeli tijekom povratka na hrvatsku stranu granice represalije nisu smatrane njegovim potpunim uspjehom. Kontroverzije u vezi s represalijama protiv Podzvizda dijelom proizlaze i iz činjenice što pogranični sukobi nisu samo dio vojne i diplomatske povijesti dvaju imperija nego i dio tradicije lokalnoga stanovništva.

Represalije protiv Podzvizda 1845. godine svojevrsan su *case-study* za istraživanja pograničnih sukoba na habsburško-osmanskoj granici, koji ju karakteriziraju kroz sve vrijeme njezina postojanja. Neka od istraživačkih pitanja koja se tiču šire problematike pograničnih sukoba u formi četovanja/maloga rata, represalija ili hajdučije samo su naznačena i tek bi trebala biti istražena u političko-pravnome, socioekonomskome i kulturnom kontekstu habsburško-osmanskoga pograničja od 15. do 19. stoljeća.

Reprisals against Podzvizd, 1845: the phenomena of guerrilla warfare (*četovanje*) and 'small war' in late Military Border societies at the Croatian-Bosnian border

Kristina Milković
Department of Croatian History
Faculty of Arts and Humanities
I. Lučića 3
Zagreb
Croatia
e-mail: kristina.milkovic@zg.t-com.hr

Summary

This article discusses the battle of Podzvizd that took place on 9 July 1845 and is best known for its role in the biography of Josip Jelačić who, as the commander of the First Banal Regiment, initiated the campaign. Although amply recorded, this event has not been adequately explained and even some of the facts remain unclear. In this article, the battle of Podzvizd is treated primarily as a military history phenomenon and discussed employing the notions of guerrilla warfare (*četovanje*) and small war, usually used when describing border skirmishes. I am also trying to show that the emergence of this type of warfare on the Croatian-Bosnian border was a reflection of the total socio-economic and political circumstances. For this reason, I approach this war-related event from the standpoint of political history, looking at it through the prism of the relationship between the Viennese and Ottoman courts in the post-Napoleonic period, and also from the perspective of Croatian-Bosnian borderland as a space of specific socio-economic dynamics.

Keywords: military history, small war, guerrilla warfare (*četovanje*), reprisals, Military Border, Ottoman frontier (*serhat*), Josip Jelačić